

1925 чылдың
август 31-де үнүп эгелзэн

ШЫН

№ 12
(13237)

2013 чылдың
ЯНВАРЬ 31,
четверг

Садар өртээ 5 рубль

mail shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

Тываның Баштыңының ажыл-албаны

ТЫВА – АЖЫГЛАТТЫНМААН КУРЛАВЫРЛАРНЫҢ ДЕВИСКЭЭРИ

Тываның социал-экономикаг хөгжүлдээниң, Эле-с-Аксында хөмүр-даш кулавырын шингээдиңириң «Кызыл-Кура-но» демир-орук тудуунуң тырыгларын Тываның штыңы Шолбан Кара-оол де информас-аналитик-«Эксперт-ТВ» каналдың рналистери дорт эфирге варь 29-та чугаалашкан-р.

Бодунуң интервьюзунга рес-публаның социал-экономикаг күлдээ-биле журналистер-кыска таныштыргаш, Элегес үр-даш кулавырының талазы-е конкурсту Черниң казымал-пактарын ажыглаарының та-и-биле федералдыг агентилел-ылдың апрель 26-да эрттире-дыңнаткан. Тываның хөмүр-ының тулган эки шынарлыын, аңгы-аңгы марканың кокста-ап, каң эзилдирер үлетпүрге-лап турарын, ону казып алыр-айыылдыг бооп болур шахта-рин эвес, дыка хөй чарыгдал-үндүрбес, хөмүр-даш кырын-ая-дашты аштап тургаш, ка-чүдүрүп алыр уургай хевирин-лап турарын тайылбырлааш, эстиң хөмүр-даш кулавы-шингээдиңи алыры чүгле Ты-экономикаг ажык-кончаа-эвес, Россияның экономикаг-гаарлаашкынынга база ды-диглиг дээрзин онзагайлаан. р-даштың бо кулавырын-ээдиң алырынга шаптараазы-үүүл — ону үндүр сөөртүрү-гаш «Кызыл-Курагино» де-

Тываның Баштыңы Ш. Кара-оол «Эксперт ТВ» телеканалда дорт эфир үезинде.

мир-орукту тудары канчаар-даа аажок эргежок чугула деп демде-лээш, Элегес хөмүр-даш кулавы-рын шингээдиңи алырының, ону үндүр сөөртүр «Кызыл-Курагино» демир-орукту тударының эконо-миктиг ажык-дүжүүн билир шың-гыы инвесторлар ыяап-ла тыптып кээринге идегелдин илереткен.

«Демир-орук дээрге Тывага — хөй немелде чүүлдер-дир, оларның дугайында силерге, тын тыртпайн, хөөрөп берип болур мен — деп,

Шолбан Кара-оол чугаалаан. — Төлевилелди боттандыраарыңа 17 муң хире кижини хаара тудар. Ки-жилерни ажылга тургузары — ол дээрге дыка улуг тема. Федерал-дыг бюджетче бюджет акшаланды-рышкыны 11 млрд. рубль, девис-кээр бюджетинче 7 млрд. рубль чедип болур. Тыва Россияның бедик дотациялыг девискээри-даа болза, бөгүн ында долганьп чо-руп турар акша-хөреңгиниң ниити хемчээли 20 млрд. рубль дээрзин

алыр болза, бис, бодуңар билип ор силер, черле шыңгыы сан-чурагайлар дугайында чугаалап турар-дыр бис».

Тыва, ам дээрзизинде шийтир-леттинмээн социал-экономикаг айтырыглары бар-даа болза, ажыг-латтынмаан кулавырларының ачызында алызы барып хөгжүп үнүп кээр девискээр деп, «Эксперт-ТВ» каналга дорт эфирге Тываның Баштыңы бүзүрелдин-биле чуга-лаан.

Тыва олимпийжи отту хүлээп алырынга белен

Республиканың ви-це-премьери А.Дамба-Хуурактың удуртул-газы-биле Тываның девискээринге олим-пийжи оттуң эстафе-тазының талазы-биле организастиг коми-теттиң хуралынга онза болуушкунуң белет-келиниң дугайында сайгарып көргөн.

Хүн айтырыында кол айты-рыг — факел тудар улустун баш бурунгаар даңзызы. Аныяктар болгаш спорт херектериниң тала-зы-биле яамының медээзи-биле, «Сочи-2014» оргкомитет коммер-циялыг эвес автономнуг организа-циязы республикага 50 киж санынга эстафетаның киржикчилер квотазын аңгылаан.

Факел тудар улустар «Сочи-2014» оргкомитеттиң база олим-пийжи оюннарның оргкомитеди-ниң кириген негелдизинге дүгжүп турар ужуруг. Факел тудар улустун даңзызынче спортчу хемчеглерниң тиилекчилери, тренерлер, спорт-тун хоочуннары, күш-ажылдың хоочуннары, Ада-чурттуң мурну-га ачы-хавыялыг улус, спорт бол-гаш күш-культураны чырыдарын-га үлүг-хууну кириген МИЧ-тер төлээлери кирип болур.

Аныяктар болгаш спорт хе-ректтериниң талазы-биле яамы өске яамылар болгаш албан чер-лери, а ол ышкаш республиканың муниципалдыг тургузулары-биле дугурушканы езугаар «Сочи-2014» оргкомитетче баштайгы 33 кижиниң даңзызын кириери-биле белеткеп турар. Олимпийжи оттуң эстафетаның партнелу, «Ко-ка-Кола» компанияның Кызылда төлээзи Д. Абросимов оргкомитеттиң кежигүннерин «Олимпийжи факел тудукчузу бол!» деп акция-биле таныштырган. Аңаа киржи-ри-биле компанияның сайтызынга анкета-чагыгны 14 хардан өрү на-зылыг улустан хүлээп алып.

Республиканың девискээринге олимпийжи оттуң эстафетаның эртер үезинде хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун болгаш өртке удур хемчеглер талазы-биле айтырыгларны сайгарган.

УЖУРАЖЫЛГАДА ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАР

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол-дун энергетиканың россияжи «Еп+Group» орациязының чингине-стор Артем Вольнец-ажыл-херекчи ужура-газы январь 29-та Мос-к болган.

«Еп+Group» корпорацияның ыргазы-биле «Тыва даг-компаниязы» ажык акцио-ниитилел Каа-Хем, Чадаа-хөмүр-даш уургайларында даш тывыжын чорудуп ту-еспубликаның төвүнүн хөй-юлгаш аар чүкк автомаши-ның хайым шимчээшкин-агистральная кудумчузунда-рының эде чаартылгазы 2013-гелээри-биле холбаштыр-м хөмүр-даш уургайындан

хөмүр-даш сөөртүп турар аар чүкк машиналары Кызылды оюп эртер 8 км орукту Каа-Хем уургайының акша-хөреңгизи-биле тударының эргежок чугулазын Тываның Чазаа-ның Даргазы Артем Вольнец-биле ужуражылга үезинде көдүргөн. Ол орукту Каа-Хем хөмүр-даш уур-гайы тударының дугайында дугур-

жулга чедип алдыгнан. Тыва биле Россияның чаңгыс демнежилге-зиниң 100 чылын 2014 чылда байыр-лап эрттиреринге белеткелдерниң төлевилелдеринге корпорацияның киржилгезиниң, Тываның эрге-ажыы дээш кады ажылдажылга, тус черниң үндезин чурттакчыла-рының аразындан аныяк специа-

листерни белеткеп, Тыва даг-руда компаниязынга ажылга хаара туду-рының дугайында дээш, өске-даа чугула айтырыгларны чугаалашкан. Компанияның хөмүр-даш өртке-ринге политиказынга хамаарыштыр республиканың удуртулгазының өскерлиш чок туружун илередип, тус черниң чурттакчыларынга са-дар хөмүр-даш өрттүн үндезин чокка улгаттырбазын Шолбан Ка-ра-оол саналдаан. Артем Вольнец Тываның Баштыңының тургускан айтырыының чөптүүн демдегелеп, бо айтырыгда нарын чүүлдер барын айткаш, компанияның ажыл-чорудулгазынга болгаш ооң продукциязының өртктеринге ха-маарышкан чугула айтырыгларны шийтирилээрде, Тыва Республика-ның эрге-чагыргалары-биле сүме-лежи, чогумчалыг шийтирилери кады хүлээп алырын аазаан.

gov.tuva.ru-дан.

Магистральная кудумчузунда чаартылгалар.

«Сочи-2014»
XXII кышкы
Олимпий
оюннары —
372
хонук арткан.

Томуллаашкын

Албанның удуртукчузу — А.Конгар

ТР-нің Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар агентилелдин директору турган Виталий Чаж-оолдун Каа-Хем кожунун чагырыкчызы албан-дужаалче шилчезин-биле оон орнунга Алдын-Кыс Конгарны томуйлаан. Алдын-Кыс Темир-ооловна 2003-2007 чылдарда республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызын удуртуп ажилдаан. Чазак Даргазының чугаалап турары-биле алырга, Алдын-Кыс Конгарның социал адырда байлак арга-дуржулгазы агентилелдин мурнунда салдырган сорулгаларны чедишкенин күүседиринге дузалаар дээрзи чугаажок. Ук албан чери Чазактын социал политиказын тургузарына ужур-дузалыг. Удуртукчу кижиниң ажил-чорудулгазының шийтирилгил, туруштуг талаларындан хамаатыларның ажил-агыга тургустунары болгаш республиканың чурттакчы чонунун чедимчелиг, чаагай чоруунун бедик деңгели оон хамааржыр дээрзин Чазак Даргазы демдеглээн.

ТР-нің Чазанда

Чаа чөвүлекчи орган тургустунар

Тываның Баштыңының чанынга февраль айда чаа чөвүлекчи орган ажилдап эгелээр ужурлуг — республика чөвүлели. Ук органы тургузарының дугайында айтышкынга адын Шолбан Кара-оол эрткен неделяның төңчүзүндө салган. Чаа чөвүлекчи органын сорулгазы — республиканың социал-экономика хөгжүлдээзиниң эң-не чугула айтырыгларын чугаалажып көрүп, санал-оналдарны кириери, оон иштинде күүсекчи болгаш тус чер бот-башкарылганын органының ажил-чорудулгазының углангышкынарының талазы-биле үндэсин шийтирилери ажилдап кылыры.

Тываның Чазаның парлалга албанының дыңнады-биле алырга, чаа органын составынча яамаларның сайыттары, муниципалдыг тургузуларның удуртукчулары база кирер. Тус чер бот-башкарылганын органының төлээлерин чаа чөвүлекчи органын составынча кирип турарын республиканың Баштыңы аңгы-аңгы деңгелдериниң соңгулдалары эрткен соонда эрге-чагырга органының, хамыктың мурнунда тус чер органының удуртукчу составы чаартынган, ол чаартылганы уламчылаарының эрге-жок чугулазы-биле тайылбырлаан. Чаа чөвүлекчи органын тургузуу, удуртук органы болгаш кежигүн-нериниң составы ам дээрзинде тодараттынмаан деп Чазактын парлалга албаны дыңнадып турар. Бо талазы-биле шийтирилги республика чөвүлелиниң баштайгы хуралына хүлээп алыр.

Чаа чөвүлекчи органын баштайгы хуралының темаларын Шолбан Кара-оол тодаргайлаан. Ол дээрже Тыва биле Россияның чаңгыс демнежилгезиниң 100 чылын байырлаарына белеткел болгаш «Чаңгыс суур-чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор телевиделин 2013 чылда боттандыраы.

ТР-нің парлалга албаны.

ОДАЛГА-ЭНЕРГЕТИКАНЫҢ ЧАМДЫК АЙТЫРЫГЛАР

Эрткен чылдың декабрының төңчүзүндө Хову-Аксы суурга болган озал-ондак чүгле Тыва Республиканың эвес, а бүгү Россияның чурттакчыларын дүвүрөткен. Кыштын чыккылаа сооктарында чурттап олурган оран-савазынга чылыг хандырылганы үзүктелди бээр, ол ышкаш түрөңчиг, муңгаранчыг байдал каяа турарыл. Эң кол чүүл — мындыг хевирлиг онза байдал чурттуң кайы-даа регионунга тургустунуп, берге чүүлдерге чедирип болур. Ынчангаш «Шын» солунунун редакциясының январь 29-та эрттирген «дорт харылзаазының» «Тыва Республикада одалга-энергетика комплекзиниң айтырыглары» деп темага чурттакчы чонунун болгаш редакция ажилдакчыларының айтырыгларына ТР-нің үлөтпүр болгаш энергетика сайыдының оралакчызы Валерий Борисович Очур база ук яаманың программалар боттандырылганын салбырының начальниги Темир Чаш-оолович Таспанчик харылааннар.

Азияна Тау, «Шын» солунунун үлөтпүр килдизиниң редактору:
— Бир-тээ, «дорт харылзаа» Хову-Аксы суурга болган онза байдалдан ужулгалар болганда, бөгүн ында озал-ондактың уржуктарын чайладыр ажилдар кайы үе-чаада чоруп турарының дугайында айтырып чөптүг боор...

Темир Таспанчик:

— Хову-Аксы ЧЭТ-те №4 котел чурум езугаар ажилдап турар. №5 котел — курлавырда. Хөмүр-даш курлавыры бар. ЧЭТ-те дериг-херекселдин аргажок эргижирээнинден бус дамчыыр хоорзаларга дежиктер болганчок тыттып келир. Ынчан харын чылыг төвүнүң ажылын соксадып, септелге ажилдарын күүседир алаар. Ниитизи-биле ЧЭТ чурум езугаар ажилдап турар. Бистин яамы чүгле котельнаяга хамаарыштыр хемчеглерни харылаар болганда, Хову-Аксы суурнуң иштинде катап тургузарының ажилдарын чуртталга-коммунал ажил-агынының албан черлери болгаш тус черниң администрациязы харылаар. Чогум

суурларында ЧЭТ-тер күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгө черлери болуп турар, а Кызыл-Мажалык суурнуң ийи каът чуртталга бажыңарының одалга чери кожунун чагырга черинге хамааржыр. Ынчангаш ол талазы-биле айтырыгларны бир дугаарында муниципалдыг чергелиг сайгарып көөр. Одалга болгаш чуртталга-коммунал ачы-дузаларының дугайында кожунун азы Кызыл-Мажалык суурнуң чагырга черлеринден айтырып, тодаргай харыны алыр эргелиг силер.

Зинаида Ооржак, Кызыл-Мажалык суур:

— Хөмүр-даш өрттээ чылдан чылче өзүп-ле турар. Бо чылын бир тонна хөмүр-даштын өрттээ 3000-3500 рубль. Пенсионерлерге, амыдыралының байдалы нарын кижилерге ону садып алыры дыка берге-дир. Хөмүр-даштын өртөк-үнезини чүдөн тургустунуп турарыл база ону кызыгаарлаар аргазы бар ирги бе?

Валерий Очур:

— Тывада хөмүр-даш хандырыл-

талазы-биле республикада чаңгыс бүдүрүлгө чери деп болур. Ынчангаш олар хөмүр-даштын өрттээ боттары тургузуп турар. Ынчалза-даа бистин албан чери, монополияга удур албан чери, ТР-нің Чазак хөмүр-даш өрттээниң тургустунар политиказынга хамаарыштыр хемчеглерни чорудуп турар. Январь 29-та Москва хоорайга ТР-нің Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол болгаш ТГРК-ны башкарып турар ЕлӨ Group корпорациязының директору Артем Волюнецтин ужуражылганын түнелинде, моон соңгаар хөмүр-даш өртөк-үнезиниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазак-биле сүмележип тургаш, кайы-даа талага таарымчалыг шийтирилери хүлээрин дугурушканнар. Ол дээрже дыка эки дугурулгала-дыр.

Эрине Салчак, Кызыл-Мажалык суур:

— Көдээ черлериниң чурттакчыларына чылыг болгаш чырык хандырылганы дээш субсидия акшаландырышкыны күрүнден көрдүнгөн. Ынчалза-даа бис эрткен чылдың дургузунда 2100 рубль түннүг акша-хөреңгини ажыглаан бис. Оон түнү черле ол хире болур бе?

Келген аалчыларымыс бо айтырымга тайылбыры Саң-хөө яамызының ажилдакчыларындан алырын саналдаан. Ол езугаар ук айтырымга ТР-нің Саң-хөө яамызының адырлар акшаландырышкынының килдизиниң начальниги Алена Нүрзет харыны берген:

— Бис күүсекчи орган болганы-выста, чүгле акшаландырышкын шилчидериниң ажилдарын күүседип турар бис. Ынчалза-даа бо талазы-биле чидиг айтырыгларны чаңгыс эвес чыл сайгарып келген бис. Субсидия акшаландырышкынын шийгээдип алырда, чогуур документилен чыыр. Оларның дугайында тодаргай-биле кожуннарда ажил-агы база саң-хөө эргелелдери тайылбырлап бээр ужурлуг. Ынчангаш номчукчуга бо албан черлеринге барып, тайылбыр алырын сүмеледим.

Елизавета Монгуш, Кызыл хоорайның чурттакчызы:

— Мен чер бажында чурттап турар мен. «Даштыгаа салыр электри энергиязын санаар дериг-херексел саткаш, салыр силер» дээрже ону садып алдым. Ону ам кым салыр ужурулугу?

Валерий Очур:

— Ол херекселдерни «Тыва-энерго» албан чери тургузар. Кызыл хоорайның Колхозная кудумчузунун 2 дугаар бажыңыга баргаш, билдиришкени кирип каар силер. Оон соонда олар херекселди тургузар хүннү айтып бээр. Ону тургузары төлөвирлиг. Херекселди тургузуп,

Темир Чаш-оолов Таспанчик.

таңмалаан соонда ажилдап акт бижип бээр. Ону «Тыва госбыт» албан черинге бээринерге, немелде дугуру тургузар.

Инна Дамба-Хуурак, солунунун кол редактору:

Чылыг, чырык дээш чурттакчы чонунун өрелериниң дугайында айтырып чидиг болуп артты. Ол талазы-биле черле хемчеглер чорудуп турар.

Темир Таспанчик:

— Чурттакчы чонунун өр — 938 млн. рубль. Оон хөмүр-даш эвээжээр тудум, улам келер турар. Өрелиг кижилерге хемчеглерни, чикээ ол кижиниң улгаттырган база өрезиниң түнүн көрүп баннерлерни хоорайның черлеринге азып азы ажаа чериниң удуртулганын дээрже «Персоналдыг мед дугайында» хоойлуну хаа апаар. Ынчангаш бо хемчаштараазынарда таваржып дыр ийин.

Бир эвес чурттакчы чонунун ачы-дузалары дээш үе-төлеп турар болза, септелге тылга ажилдары доктаамал турар. Чаңгыс сөс-биле чугага, шынарлыг чуртталга-коммунал ачы-дузаларының хандырыл боттары-ла боттары-выста лап, эпчок байдалдарны туртурар-дыр бис. Чогум одалга-энергетика комплекзинде чидиг айтырыгларны бо дээрже безик чаңгыс талазы дээрзин демде апаар. Оон аңгыда улуг бүдүрүлгө албан черлери, чылыг, чаа ажыглааны дээш өрелерин агай, хоозурап каар-дыр; түрлерде субсидия акшаландырышкынының талазы-биле хемчаштараа чоруп турар, а ол база одалга-энергетика кызылларының хандырылганын чаартылганын көрдүнгөн хөреңги ышкажыл. Субсидия ажыглаваска, ол акша-хөреңги шилчивес. Ынчангаш чурттакчы чонну харысалгалыг болуп черлерин төлээринче кыйгырдыр.

Валерий Борисович Очур.

сөөлгү медээлер-биле алырга, суурнуң иштинде ажилдар идепкейжи чоруп турар.

Эремаа Хомушкун, Барың-Хемчик кожун:

— Хову-Аксы суурнуң ЧЭТ-ке болган озал-ондактың түнелинде, республиканың өске хоорай, суурларында ЧЭТ-терге септелге азы чаартылга ажилдары чорудар дээрзин солун-сеткүүлден номчаан бис. Ол даңгыже Кызыл-Мажалык суурнуң ийи каът чуртталга бажыңарының одалга чери чүге кирбээн ирги?

Буян Ондар, ТР-нің чуртталга болгаш коммунал ажил-агының талазы-биле агентилелдин техниктиг килдис даргазы:

— Ак-Довурак, Шагаан-Арыг хоорайларда, Хову-Аксы, Чаа-Хөл

газының талазы-биле хууда бүдүрүлгө чери ажилдап турар. Ынчангаш хөмүр-даштын 1 тоннада өрттээ олар боттары салыр. Бөгүн оон 1 тоннада өрттээ 1900 ажыг рубль. Оон соонда хөмүр-даштын сөөртүлгезиниң, кывар-чаар материалдарның чарыгдалдары база турар. Оларның өрттээ тус черниң хөмүр-даш сөөртүлгезин харылаар албан черлери таарыштырар ужурлуг. Бо айтырымга долу харыны өртөктер талазы-биле албан чериниң ажилдакчылары берип болур. (Валерий Борисовичиниң сүмелээни-биле ТР-нің өртөктер талазы-биле албан чериниң специализи Елена Бочаровага айтырыгны салдым).

Елена Бочарова:

— Тываның даг-руда компаниязы (ТГРК) хөмүр-даш казып тыварының

АВТОРДАН: одалга-энергетика талазы-биле айтырым аажок нарын болгаш хөй талалыг дээрзин «дорт харылзаа» киржикчилери база катап түннедвис. Оон дугайында чалажыр болза, шуут төнмес. Одалга-энергетика комплекзиниң хөгжүлдээзинден үлөтпүр, экономика сайзыралы хамаарып өске регионнар, чурттар-биле харылзаа быжыгар, ажыг рудулгага чаа-чаа технологиялар ажыглаттынар дээш, ук чоруй баар. Ук темага хамаарыштыр чаңгыс «дорт харылзаа» чедишпес дээрзи билдингир. Ынчангаш бо талазы-биле чурттакчыларның үзел-бодалдарын, саналдарын, чагааларын аарым.

Айдыс ДОРЖУНУҢ тырттырган чуруктары.

Азияна Т.

Ш.Кара-оол: «ТЫВАНЫҢ КЕЛИР

ҮЕЗИ ДЭЭШ ООЖУРГАЛДЫГ МЕН»

Аныяктар болгаш амгы үе

Ш.Кара-оол Новосибирск хоорайның бөлүк студентилери-биле.

Новосибирск хоорай-
ның элээдилерниң область
библиотекасының конфе-
ренция-залында январь 25-те,
Тыва хунунде, Тываның
Шолбан Кара-оол тус черде өөренип ту-
рушкан. Новосибирски-
ге Тыва студентилеринге
дээрже тыва студентилер
ажының төөгүзүнде бир
аар бедик деңгелдиг ужу-
ражылга бооп турар. Ынчан-
укуражылга эгезинде-ле
шыгырт дола берген.

Тываның хоорайның элээ-
дилерниң область библиотек-
асының конференция-залында
январь 25-те, Тываның
Шолбан Кара-оол тус черде
өөренип турар. Новосибирски-
ге Тыва студентилеринге
дээрже тыва студентилер
ажының төөгүзүнде бир
аар бедик деңгелдиг ужу-
ражылга бооп турар. Ынчан-
укуражылга эгезинде-ле
шыгырт дола берген.

Тываның хоорайның элээ-
дилерниң область библиотек-
асының конференция-залында
январь 25-те, Тываның
Шолбан Кара-оол тус черде
өөренип турар. Новосибирски-
ге Тыва студентилеринге
дээрже тыва студентилер
ажының төөгүзүнде бир
аар бедик деңгелдиг ужу-
ражылга бооп турар. Ынчан-
укуражылга эгезинде-ле
шыгырт дола берген.

турар. Аныяктарның үзүктел чок
өөредилгезин деткири, деп ниити
айтырылгалыг бис» — деп демдег-
лээн.

Студентилер чыгыжының пре-
зидентизи Сибирьниң күрүне ал-
банының академиязының юридик-
тиг факультетинин 3-кү курсчузу
Айдың Монгуш студентилер чыгы-
жының канчаар амыдырап-чурттап
турарының дугайында чугаалаан.
Новосибирск хоорайда студенти-
лер чыгыжы 2004 чылда тургустун-
ган. Оон эгелээш регионнар ара-
зының болгаш интернационалчы
деңгелдиг хемчеглер доктаамал
болуп турар.

«Идегел» — чогадыкчы идеп-
кейниң адыры болгаш тыва аныяк-
тарның социал чогадылганының
чери. Оон кол сорулгалы — ниити-
лелде тургустунуп турар айты-
рылгаларны шийирлээри база чи-
ге дири. Таныштырылга соонда ол
Тываның Баштыңыга тыва студен-
тилериң «Колонизаторлар» деп
ынак оюнун белекке берген.

Тываның Баштыңы Шолбан
Кара-оол чылыг сөстөр-биле чу-
гаазын эгелээн. Ол Новосибирск
хоорайның элээдилерниң область
библиотекасының удуртулгалыг
Тыва студентилерге чылыг хамаа-
рылга, кады ажилдажылга база
деткимче дээш өөрүп четтиргенин
илереткен. Ол ышкаш Шолбан
Валерьевич тергин өөрөдигелиг
студентилерге стипендияларны ты-
выскаан.

Укуражылга үезинде «айты-
рыг — харыы» деп кезээнге чидиг
айтырылгаларны сайгарган. Студен-
тилериң эң-не чидиг деп санаары
айтырыг — ажилга тургустунары.
Республиканың Баштыңының бо-

дап турары-биле, аныяктар олар-
ның орнунга кым-бир кижиниң
кылыптарын манап орбайн, оон-
даа идепкейжи болур ужурлуг.
Ону боттандыраары-биле олар
боттарының мергежилдиглерин
мергежилдиглери апаар ужурлуг-
лар. «Чараш аттыг мергежилдиг
болурда, баш куруг болза, ажил-
га тургустунуп алыры канчап-
даа таарышпас. Юристер болгаш
экономистер хөй-даа болза, олар-

бодунуң бодалы-биле «Контакты-
да» деп социал четкиде үлешкен.
«Көргенинден, дыңнаанындан са-
гыш-сеткил онза байдалда-дыр.
Новосибирскиниң студентилери
Татьяна хунун дүвүрээзин чокка,
кончуг организастыг кылдыр эрт-
тирдилер. Эр хейлер! Шак ынчаар
тудар! Шупту хемчеглерде төрөөн
чуртунга ынакшыл база патриотчу
кижизидилге онзаланып ылгалып
турар. Ол дээш силерге өөрүп чет-

“ Аныяктар оларның орнунга кым-бир
кижиниң кылыптарын манап орбайн,
оон-даа идепкейжи болур ужурлуг. Ону
боттандыраары-биле олар боттарының
мергежилдиглерин апаар ужурлуг.

ның аразында эки мергежилдиглер
эвээш» — деп, ол демдеглээн.

Төрөөн чуртундан ыракка өске
улуг хоорайның амыдыралыг
ижигип алыры берге дээрзин дыка
хөй студентилер чугаалаан. Чам-
дык студентилер өөренип кирип
алгаш, ижигип, чаңчыгып шыдавайн
барганындан өөрөдигезин каггаш,
чана бээр таварылгалар бар. Ты-
ваның Баштыңы Шолбан Валерье-
вич тургустунуп келген бергелерни
ажып эртип, улуг хоорайларга
амыдырап-чурттап өөренир бол-
за эки деп чугаалаан. Ол ышкаш
Чазак Даргазы аныяктарның мөзү-
шыннар талазы-биле сагыш чогааш-
кынын илереткен. Ол харыскага
чок ада болурун, арага дугайында
демдеглээш, ол бүгү турбас ужур-
луг дээрзин чагаан.

Тываның Баштыңы Шолбан
Кара-оол укуражылга дугайында

тирдим! Тываның келир үези дээш
оожургалдыг мен!» — дээн.

Студентилер база боттарының
сеткили-биле үлешкен.

Роланда Ооржак, Новоси-
бирскиниң күрүнениң техниктиг
университетинин 4-кү курсчузу,
«Идегел» херээжен улус клуву-
нун даргазы: «Мен аныяктарның
чедишкенинче кыйгырып билдим.
Кижини бодунга чижилгеге быжыг
туруштуун, мергежилдин сайзыра-
дыры чугула».

Чойгана Монгуш, Новоси-
бирскиниң күрүнениң медицина ака-
демиязының 6-кү курсчузу, «Идегел»
«Off-Line» төлөвилелдин удуртук-
чузу: «Дыка ажык укуражылга-
дыр. Бистиң Чазавыс бодунуң та-
лазындан дыка хөй чүүлду кылып
турар. Бис боттарывыс талавыстан
база кызар ужурлуг бис».

ҮШ КАТАП КӨВҮДЭЭН

Республиканың Даштыкы
омигитиг харылзаалар
ы-биле агентилели 2012
а ажил-чорудулгалының
бурунгаар түңнелдери-
отчедун Тыва Республи-
н Чазавыс кириген.
Тыва албан черлеринин бер-
ээлери езугаар Тываның
-биле садыглажышкыны-
ээли бо чылдың сентябрь
ир байдал-биле 12900,7
икан доллар болган, 2011
ол-ла үезинге деңгээрге,
иллар, азы 2,7 катап көвү-
нчалза-даа барааннарны
даштыкыдан садып алга-
сатканындан хөй.

нарның хөй кези — даг-дүгү.
Машина-техника бүдүрүлгезинин
продукциязын, эт-сеп, сава аймаан
1860,5 долларга үндүр саткан,
бо дээрже эрткен чылдың дең-
гелинден 612,2 муң доллар, азы
49,0 хуу хөй болган. Барааннарны
Моол, Узбекистан, Украинаже садып
чорудуп турган. Моолга колдуунда
далганы, ногаа аймаан, эт-сеп, ав-
томобильдерни саткан. Узбекистан-
га — Ак-Довурактың даг-дүгүн.

Барааннарны даштыкыдан кири
садып алыры 11040,2 муң долларга
көвүдээн. Италия, Япония, Кыдат,
Моолдан машина бүдүрүлгезинин
продукциязын, аш-чемни, үнези
бедик эвес демир-дестен кылган
барааннар аймаан садып ап турган.

«ХҮННЭЭРЕКТИГ ТЕСЬКЕ»

Красноярск крайда «Хүн-
нээректиг Тесь» деп кадык-
шылга комплекзинге январь
5-тен дыштанып турган 142
уруглар, оолдар чанып кел-
ген. «Хүннээректиг Теське»
мага хандыр дыштанылга
хүннери уругларның сагыш-
сеткилинге чырык-чылыг сак-
тышкын бооп артып каар,
олар ам өөрөдигеже улам
сонуургалдыг шымнып ки-
риптер.

Республиканың Кадык камга-
лал болгаш социал хөгжүлдө
яамызы «Тесь» комплекстиг
төптүн администрациязы-биле Хо-
ву-Аксы суурнун уругларының
дыштанылгалыг организастаар та-

лазы-биле дугуржулганы чарган.
Шак-ла ындыг дугуржулга езугаар
Хакасияда «Шира» санаторийже
Хову-Аксы суурдан 70 уруглар
дыштанып чорупкан. 30 уругларны
Белокурихада дыштандырып турар.
Уругларның дыштанылгалыг акаш-
тегерикти 2013 чылда уруглар-
ның кадыкшылын экижидеринге
федералдыг болгаш республика
бюджеттеринде тускайлаттыган
чарыгдалдардан үндүргөн. Кыш-
чай чок ажылдаар «Хүннээректиг
Тесь» санаторийлиг Красноярск
крайның «Тесь» комплекстиг со-
циал хандырылга төвү» чурттуң
эң дээрже кадыкшылга черлеринин
санында. Бо чылын 291 уругларны
дыштандыраарын көрүп турар.

«МЕРГЕ-
ЖИЛДЕР
АТЛАЗЫ»

Тываның школачыла-
рынга «Мергежилдер ат-
лазы» деп мергежилдер
шилип алырынга дузалыг
электроннуг курлавырны
Интернетте тургускан.

Ону Тыва Республиканың
Өөрөдиге болгаш эртем яамы-
зының мергежилдер шилии-
ринге болгаш доозукчуларны
ажылга хаара тударынга дуза
төвү ажылдап кылган. Төптүн
чорутканы шинчилелдери Ты-
вадан абитуриентилер колда-
ды математикага, орус дылга,
төөгүге болгаш ниитилел би-
лиинге сертификаттарлыг бооп,
оларның дээди болгаш ортума-
к өөрөдиге черлеринче кирери-
ниң аргазы кызыы болганын
көргүскен. Тываның школала-
рының доозукчуларының чам-
дызы мергежилдер дугайында
эвээш билер болгаш, шилилге
кылырынга бергедежи, ада-
иезиниң болгаш төрөлдериң
саналдааны өөрөдиге черле-
ринче кирип турары билдингир.

«Мергежилдер атлазы» деп
сайттан школачылар чүгле аң-
гы-аңгы мергежилдер дугайы-
нда эвес, кандыг мергежилдер,
мергежилдер экономиканың
болгаш күш-ажыл рыногунун
кайы-кайы адырларында херег-
леттинип турарын билип алыр-
лар. Оон ыңай сайт өөрөдиге
черлериниң доозукчулары биле
ажылдакчылар хереглеп турар
ажыл берикчилериниң аразын-
да харылзаа боор, кайы-бир
мергежилге өөренип алган
оолдар, уруглар ажылды дүр-
ген тып ап болурлар. База ол
ышкаш аныяктар бизнестин
эге билиглерин шижээди ап,
бодунуң хууда ажыл-херээнин
таваан салып ап-даа шыдаар.
Аныяктарның ажыл рыногунда
байдалының дугайында социо-
логтук шинчилелдерни сайтка
база парлаар.

Мергежилдер шилиринге
болгаш доозукчуларны ажылга
хаара тударынга дуза төвү 2012
чылда Москваның Күрүне уни-
верситетинде «Гуманитарлыг
технологиялар» деп сайзырал
төвүнүн Тывада төлээзи апар-
ган. Оон методикалары-биле
школада өөрөдип турар шупту
эртемнерге күзөлдиг өөреник-
чилерни компьютерге шенел-
де шылгалдаларны, харын-даа
мырыңай Интернет дамчыштыр
ырактан харылзажып, шылгал-
даны эрттирип эгелээн. Шак-ла
ындыг шылгалдаларны «Мерге-
жилдер атлазының» дузазы-би-
ле база эрттирип болур. Сайтка
шылгалда чаңгыс аай күрүне
экзаменнеринге белеткенип
алырынга база дузалаар. Оон
мергежилдер дугайында, олар-
га каа канчап өөренип алырын
база билип ап болур.

govtuva.ru-дан.

Республиканың Национал театрына январь 26-да Тываның күрүнө филармониясы «Чүгдө джаз» деп концертче көрүкчүлөрүн чалаан.

Кежээни күрүнө филармониясының директору Игорь Дулуш ажыткаш, концерт ийи кезектиг болурун тайылбырлады. Бирги кезээнде чоокта чаа тургустунган «Хартыга» бөлүү ойнаар, ийиги кезээнде Чөөн-Сибирьниң күрүнениң культура болгаш уран чүүл академиясының доозукчуларының үрер хөгжүм оркестри бараан болурун дыңнатты.

Шынал-ла, көжеге ажыттылган соонда «Хартыга» бөлүү олуттарын ээлепкен ор. Бо бөлүк тургустунга-ла чыл безин четпээн боор. Ынчалза-даа оон солизи Начын Чөрөвени эрткен чайын «Үстүү-Хүрээ» дириг хөгжүм фестивалына танып, билип алган бис. Ынчан ол хоорай чурттуг орус эштери-биле фестивалга киришкен. Начын Чөрөвөгө мен, бодум хуумда, ынчан «фестивальдың ажыдышкыны» деп тускай шаңналды бериксэн мен. Оон бөлүү тускай шаңналды алган-даа чүве. Кайгамчык салым-чааның аныяк оол көстүп келгени дыка өөрүнчү болган, ынчалза-даа оон соонда кайда барганы билдинмейн барган чүве. Эрткен күзүн филармонияга бир концерт үезинде чаа «Хартыга» бөлүү тургустунганын, ол бөлүк филармонияның подвалында турумчул алганын Игорь Дулуш чарлаптарга, бөлүк сценаже үнүп кээрге, ол аныяктарның солизи Начын Чөрөвени танып кагдым. Тыва хөгжүм херекселдеринге ол боду ойнаарга, эштери үрер хөгжүмгө, барабан, гитара, синтезаторга ойнап турар чорду. Эгезинде

ДЫШТАНЫР ХҮННҮҢ БЕЛЭЭ

Чөөн-Сибирьниң күрүнениң культура болгаш уран чүүл академиясының доозукчулары.

дыңнааш, өөрөнмээн улус дыңнап, чаңчыгып чадап-даа ордувус, чүге дизе электрик гитара бызаанчы, игилдин үнүн басып турар, дыңналдырбас боорга. Чоорту дыңнап ораарывиска, аажок тааржып ойнаар болдулар. Аныяктарның чаа, чогаадыкчы, дидим базымы-дыр дээрзин билип ордувус. Көрүкчүлөр аажок амырап, сонугарал, адыш часкап турду.

Бо удаада база көрүкчүлөр магадаан. Начын Чөрөведө арга-дуржулга немешкени илдендир. «Хартыга» бөлүүнде эштери — база билдингир хөгжүмчүлөр. Олар ТР-ниң Чазааның чанында үрер хөгжүм оркестринин ойнак-

чылары-даа турдулар. Оларның аразындан оркестрге хөгжүмчү-левишаан, амгы үениң аныяктарының танчызын күүседип турар Начын Донгакты дыка эки танып алган бис. Өскелери база аныяк тыва оолдар.

— Бистин программасы тыва

алгы-кышкы, шимээн-дааш-биле харыылады. Күүселде бүрүзүн аныяктар динмиттиг адыш час-каашкыннары-биле уткуп, үдеп турду. Бистин аныяктарывыс тыва аас чогаалын, улустун ырларын сонугарал, ону эки билип турар апарганы — сагыш-сеткилге

“Байлак тыва аас чогаалы, тыва улустун ырлары аныяктарга улуг тиилелгелерниң оруун ажыдар дээрзи чугаажок.

улустун ырларына үндезилеп тургустунган — деп, Начын Чөрөве чарлаптарга, зал долу аныяктар

чоргааранчыг-дыр. Байлак тыва аас чогаалы, тыва улустун ырлары аныяктарга улуг тиилелгелерниң

орун ажыдар дээрзи чугаа. Начын Чөрөвени чооктан бээр, ле номчукчуларга чоок танып, оон интервью алып үе кел деп бодап ор мен. Номчукчулардыска-даа ол солун боор. Таа чыг күүселделер дээш адыш час-каашкыннары динмиттелип турар.

Сценада чаа көстүп кел аныяктарга хамаанчок, бодурун ат-сураглыг артистеривиске кел дал чечек тутсуп чаңчыгып шыда чөгөнчивисти-даа канчаар! Чо юбилейи болуп турар артистер чечек сунар эвес, анаа чач күүселде дээш артисти хүндү чараш чечектерден сөңнеп тур болзувусса. «Хартыга» адыш аныяк артистеривис төлөпиг-дир.

Концерттин ийиги кезээн ТР Республиканың алдарлыг артисти София Кара-оол биле филармонияның үрер хөгжүм оркестри каастаан. Тыва, орус болгаш деггейин ат-сураглыг композиторының чогаалдарын олар терг күүсетти. «Оркестре 2-3-ле чуннар бар бис. Аныяктардан чакбас дээш шаавыс-биле кызы тур бис» — деп, оюн-баштак-Игорь Дулуш коллегаларын ыштырды. Оларның бирээзи ниң алдарыг артисти Алексей С көрүкчүлөргө аян тудуп ойнады.

Дыштаныр хүннерниң эл белээ болган концерт дээш артистеривиске сеткиливис ханызын өөрүп четтиргенивисти илерс каалынар.

Светлана ДАЧЫН-ХӨ

Айдыс ДОРЖУНУҢ тывыг чурдуу.

Мен ынчан 5-6 харлыг оолчугаш мен. Ол хире

үемде көргөн, билген, дыңнаан чүүлдеримни кайып уттур ийик мен. Амыдыралымдан онза болушкуннары таныштырып көрейин.

1948 чылдың күзү. Көк-Чырааның теректери, хадыңнары, талдары алдын өнүг хевин кедип эгелээн. Мээң эдержир эштерим Чолдак Доржу деп дарганың оглу Миша, кады өөренип чорааным Ким-оол, эң-не баштай чунар-башыңга ажылдап турганы орус утбайның оглу Василий чүве. Барбас-чептес черивис-даа чок, Төң-Терезиниң Шүмек, Кызыл-Дагның Улуг-Ооруг, Биче-Ооруг, Чыланниг безин четкилей бээр бис. Чоорту санывыс нежеп эгелээн. Алимовтун, Поповтун оолдары дээш, чоруп бээр. Чаа тудуп турган тудугларны эң-не сонугарал, тыва арааттар кандыг-даа акша-төгери, төлевир дивейн, эге школаны тудуп каан директорунга Бай-Тайганың алдын тывыжының бригадалары (РСТК) ажылдап турган, Чинге-Каытка, эвээш саныг-даа болза, биче комплектиг школага Мария Васильевна Дробышевская араатарның, малчыннарның болгаш аңчыларның ажы-төлүн өөредип турганын сактып чугаалаар чүве. Аңаа «Бай-Тайганың хүндүлүг чурттакчызы» деп атты чон берген, Тыва

АССР-ниң алдарлыг башкызы.

1954 чылда Көк-Чыраа школазын тудуп доозуптарга-ла, аңаа чедип келген. Тудугнуң улуг проавы болуп, мээң ачам Делег-оол Баянович Иргит ажылдап тургаш, Бай-Тайганың агитация-пропаганда талазы-биле килдизинге, райком партияның оралакчы секретарына чедир ажылдааш, аныяганда-ла «кызыл-дустай» берген.

Амыдыралымда эң-не өөрүнчү хүн — школаже өөренип киргеним. Авамның кады төрөөн думазы Александр Төгү-оол үдеп каан. Ол «Тос эртинениң» бирээзи — чогаалчы М.Б.Кенин-Лопсан-биле кады Ленинградтың Жданов аттыг университетин дооскан. «Чораан болза мээң эжим Тываның бир ховар кижизи болур турган-дыр ийин» — дээр.

Даштыг черге буду улчаан чоржаң аыт дег, Даяңгыштыг улчуп чоруур болу бердим.

Эжим сенден эрте күзүн чарлы бергеш,

Элег-түрег шуурганынга каксып чор мен.

Сактырымга, сени чоктааш, кыраан дег мен.

Сактырымга, мени манааш, ыглаксаан дег сен — деп, Монгуш Кенин-Лопсанның шүлүү эштеринге кайы хире ынак, найыралдыг чорааны көскү болуп турар.

НАЙЫРАЛДЫҢ БЫЖЫГ ДОҢУ

1950-1970 чч. Бай-Тайганың школаларына 60 ажыг ССРЭ-ниң дээди өөредилге черлеринден башкылары, эмчилер, культура ажылдакчылары келгилээн. Аныяк салгалды кижизидеринге интернационалчы школа коллективтери улуг рольду ойнап, көргүзүп, мөзү-шынар, патриотчу, спортчу кижизи-

Манчинаны, Петр Морозовту, Полина Сундукованы кым-даа утпаан. Олар хөй чылдарда амыдыралды тыва чон-биле быжыг харылзаалыг, найыралдыг чурттап, чаагай сеткили-биле, туруштуг, негелделиг, башкыларга, өөреникчилерге хамаарылгазын көргүзүп, бичии чаштарны ханы боданып, бот-

“1950-1970 чч. Бай-Тайганың школаларына 60 ажыг ССРЭ-ниң дээди өөредилге черлеринден башкылар, эмчилер, культура ажылдакчылары келгилээн. Аныяк салгалды кижизидеринге интернационалчы школа коллективтери улуг рольду ойнап, көргүзүп, мөзү-шынар, патриотчу, спортчу кижизидилгениң деңгелин көдүрүп, найыралды улам быжыглаан.

дилгениң деңгелин көдүрүп, найыралды улам быжыглаан. Хөй-ниити ажылынга идепкейлиг, кожуунуң экономиказын, культуразын, ылаңгыя өөредилгениң хөгжүлдөзүн бедик көдүрүп, бүгү күжүн харам чокка берген кижилерни бай-тайгажылар кайын уттур. Оларның ат-сывын ам-даа утпаан. Боттарының профессионал ажыл-ижин бадыткаан ыраккы Кара-Хөл школазына директорлап чораан Зоя

сайгарып билер, чугаалап шыдаар чаңылдарга кижизидип, оларның билигже чүткүлүнүн одун кывыскан, эгелээн кижилер ол.

Регина Рафаиловна Бегзи — езулуг-ла бүдүштүг кижилерниң бирээзи, бодун ап чорууру бөдүүн, бажының дүгү кастактарындан буураып эгелей берген-даа бол, үргүлчү хүлүмзүрүп чоруур, кылыр дээн ажылын төндүрбээнде, ол дыш деп чүве билбес, албан

кылдыргаш, соксаар. Студентринге езулуг чидиг хайгаарал кылып, иениң ынакшылы-биле, лыг сеткили-биле хаара тудуп «Че, мен база тыва кижидир» Тываны мен ажылдаар кылдыр илип алганым анаа эвес, тыва эвилең-ээлдек, хүндүлээчел, өөм ээзи тыва кижиге, Тываның дузунга таарышкан болгаш Т. дөмей-ле мээң чуртум» — дээр бис аажок өөрүр турган бис.

Полина Дмитриевна Сункова езулуг бодунун ажылы бердинген профессионал педагог чолдаксымаар боттуп, каракта кыдырыксымаар, чымчак аян-вирлиг башкы-ла болгай. Бай-Тайгага, Ак-Довуракка ажылда турга, чеже өөреникчини доосту баан дээр. Тыва АССР-ниң алдарлыг башкызы.

Кады ажылдап тургаш, школазынга чеже-даа баарга, арга-силег, корум-чурумнуң. Бир уу сөөлгү коңга үезинде: «Уруглар төрөөн школалар адын камга чорунар; башкыларыңар кайда да утпайн, оларның дугайында бижип чорунар» дээн чач сөстери мээң сеткилимде хевс чыдып калган.

«Аныяндан адың камна, алыг, буянның кижилерни утпай чорунар!» деп сөстери аныяктарга хамаарыштыр күзедим.

Бараат ДЕЛЕГ-ООЛ кыш-ажылдың хоочуну

Ырактан харылзажып өөредири — таарымчалыг арга

Кадыкшылында арга-шыкызыгаарлыг уруглар-ыракта харылзажып өдери эң-не таарымча-арга болуп турар деп чөлге бистиң республи-ын школаларында школа-лыг уругларга өөредил-орудуун ыракта харыл-ып өөредир аргаларны гээдир талазы-биле рес-иканың программазы-иштинде уруглар-биле 3 дургузунда ажилдааным да келдим. Ыракта ха-ажып өөредери — онза

өөредилге негелделерлиг уруглар-биле өөредилге чо-рудуун организастаары-биле чаартылгалыг болгаш шы-нарлыг арга-дыр.

Кадыкшылында арга-шинээ кызыгаарлыг уруглар хей нуруу-зунда каш чыл бурунгаар бе-зин башкылар-биле харылзажырда өөредилгениң негелделериниң пла-ны-биле янзы-бүрү бергедээшкн-нерге таваржып турган. Олар ол үеде хей кезинде бажыңнарынга олурган, өскээр чугаалаарга, ба-жыңнарынга өөренип турган, чок болза оларны тускай школа-интер-

наттарже чорудуп турган. Төрзэн бажыңнардан, ада-иезинден ырак-ка олар боттарын чааскаанзыргай кылдыр санаар. Чаш киж, ылаң-гыя кадыкшылының байдалы-биле кызыгаарлыг уруг, канчал ада-ие-зинден ыракка турар боор. А ол таарымча чок байдал уругларның өөредилгезинде тургустунуп кел-ген кол четпестерниң бирээзи бо-луп турар.

2010 чылдан эгелеп кадыкшы-лында кызыгаарлыг уругларны ыракка өөредирин шингээдир та-лазы-биле республика программа-зын кириген. Ук программа-биле бажыңнада өөренип турар уруг бүрүзүңе «Макинтош» деп бөлүк-түн бедик шынарлыг амгы үениң компьютерлерин үлзэн. База ол ышкаш оларның бажыңнарыңче Интернет четкизин кириген. Ооң дузазы-биле өөреникчи болгаш башкызы компьютерде тускай ко-жуп каан видеокамера-биле тур-гузуп каан «скайп» программа таварыштыр бот-боттарын көрүп тургаш, харылзажып өөренип арга-лыг. Ыракка өөренири-биле тускай компьютер дериг-херекселдери-биле дериттинген өг-бүлениң ада-ие бүрүзүңе Интернет четкизинче коштунарын, башкызы-биле ви-део-харылзааже үнери дээш, оон-даа чугула чүүлдерниң дугайында тайылбыр ажилдарын чоруткан. Бо программа кадыкшылында кы-зыгаарлыг хей санныг уругларга

өөрениринге таарымчалыг байдал-ды тургузуп, өөредилге талазы-би-ле эргиде турган нарын айтырыгны шиитпирлээн.

Тес-Хемниң ыракта харылзаа-лыг өөренир төптө 6 аңгы: Танды, Тожу, Бий-Хем, Эрзин, Каа-Хем, Тес-Хем кожууннардан уруглар өөренип турар. Бистиң Эрзин ко-жуунга хамаарыштыр алырга, чеди аңгы кожуундан уруглар өөренип турар. Бистиң ажылывыстың эки түннелдеринге, чижээлээрге, 11-ги классчы Баяндай Долумажап чедишкниң ЧКЭ-ни дужаагаш, школаны доозуп алган. Ыракка өөренир арга-биле ол эмчи кол-леджизинче кирип алыр аргалыг болган. Баяндай-биле өөредилге үезинде биология эртемине хей угланышкынны, өске эртемнерже база кичээнгеи кошкатпайн чо-рудуп турганывыс түннели эки бол-ган. «ДЦП» диагнозтуг 2-ги класс-чы Белчээ Бадма өөредилгеге улам сонугалдыг апарып, номчууру эки апарган болгаш компьютерниң клавиатуразынга парлаар апарган. Ооң төрелдери Белчээниң кыска хуусаа дургузунда амгы үениң техниказын шингээдиртеринге чиг-зинип турганнар, ынчалзажок кла-зының башкызы Г.С.Хомушкунуң күженишкениң ажылының түн-нелинде бичий уруг чоок улузун эки өөредилгези-биле өөрткен. Ол чүгле эки номчууру, бижир эвес, харын-даа чугаазы экижип, холу-нуң ниити сайзыралы (моториказы) экижээн. Ынчангаш Белчээге өске эртемнерни немээрин чөпшээрээн.

База 2-ги классчы Доржу-Белек Кунчун амгы үениң чаа техноло-гияларын шингээдир талазы-биле салым-чаяанныг болганы-биле он-заланган. Ол өске үе-чергези эште-ринден артык харылзаа аргаларын ажыглаарын билер болган.

Ыракка өөренир программаның ачызында күрүнениң онза кичээ-гейи негеттинер кадыкшылында арга-шинээ кызыгаарлыг уруглар кадык уруглардан дудак чок эртем-билиг чедип алыр аргалыг.

Зоя КУЛДУН,

психолог башкы.

Мөрөн сумузу, Эрзин кожуун.

ШЫН

2010 чылдан

эгелеп кадыкшылында кы-зыгаарлыг уругларны ырак-ка өөредирин шингээдир талазы-биле республиканың «Тыва Республикага ырак-тан харылзажып өөреди-риниң боттандырылганы» деп ыракта харылзажып өөредириниң программазын кириген.

Башкының сүмези

автор дылдың чүгле ылгавырлыг демдектерин адап турар эвес, ха-рын оларны улам тода көргүзүп, өңүр болдуруп, проза-шүлүктүн дыл-домаан кататтаттынмас онза-гай болдуруп турар.

Тыва дылынга канчаар-даа аажок хайыралыг, хумагалыг чо-раан тыва кижилерден эң баштай профессор атка четкен эртемде-нивистиң проза-шүлүүн номчуп-тарга, ында чечен тодарадылгалар тускайлап кылдыр номчуттунуп, би-жээн чүүлү каракка көстүп, сагыш-ка дээп, сеткилди доюлдуруптары-биле онза күштүг-дүр.

(Түннел). Ниитизи-биле түннел чугаалаарга, демдек аттары чугаа кезектериниң аразында чугула ту-рушту ээлеп, чогаалдың чедингир, чемгир дыл-биле бижиттинеринге ужур-дузазы улуг-дур. Бирээде, чү-велерниң ылгавырлыг демдектерин илередир. Ийде, бистиң чугаа-до-маавысты каастап байыдар, үште, демдек аттарының делгеренгей ажыглаттынганындан чогаалдың ут-казын улам ханы, чечен-мерген бол-дуруп, тускай чурумалдарны тургу-зуп, эпитеттерни тывылдырган.

Бо чүгле сүмелер-дир, ук мер-гежилгени канчаар чорударын башкы бодунуу-биле чогаадып тургузуп, сайзырадып алыр. Уруг-ну чогаадыкчы езу-биле өөрени-ринче угландырып, боду дилеп, тып, түннелдерни үндүрүп кээрине идиг берип, чүгле «чугаалап бээ-ривиске, олар уттулар, а көргүзүп бээривиске, сактып алыр» деп бодалды чалгын кылгаш ажилдаза, үре-түннелдиг болуру чугаажок.

Урана САДЫ,

тыва дыл, чогаал башкызы.

Тес-Хем кожуун,
Кызыл-Чыраа суур.

Чогаадыкчы езу-биле өөренилинер

гларның боданыр ар-идепкейжидериниң өдери — литературлуг чогаадыг бижири. Инчаар бижири мур-башкыларның арга-газындан өөренип ажылымга ажылап мен. Бо удаада ук талазы-биле школада кылдап чоруур аныяк ларга «далайга дамды деп бадыткалга дая-нуургадып көрейн.

а уругларга чогаадыг өдириниң аргазын, чо-кандыг хевирлиг бооп чечен чогаал-биле хол-огаадыгларны канчаар ың талазы-биле өөредиг-ыг сүмелерни ТКУ-нуң та башкылары чаңгыс ырыткан. Бис бо удаада уг дылга чогаадыг би-дугайында чугаалажыр

урлуг дылга чогаадыг-угларның логиктиг бо-ын идепкейжидер, сөс байыдар, грамматика-материалыңче меде-таарылгалыг болурунга дыл билиглерин сайга-рап, шыңзыдып түннел өөредир база ол ышкаш уг чугааны сайзырадыр лерниң бир хевир.

адыгны канчаар бижи-дыг деп чүл? Бодунуң үүлү, чогаадып тургузуп түлел. Ынчап кээрге чо-ндыг хевирлиг, канчаар н? Кандыг-бир дыл ма-акт-барымдааларга да-саар, шыңзыдар апаар гаш чогаадыгның хеви-

ри чогаадыг, угаал боданышкын болур. Ынчаарга чогаадыг, угаал боданышкынның *чурумал би-жилгелиг* болгаш *тоожушкун-нуг* чогаадыгдан ылгалы чүл?

Чогаадыг — бодалды дамчыда-рының нарын аргазы, кандыг-бир бадыткалды логиктиг хөгжүлдеси. Ол дараазында чурум езугаар тур-густунар: кол утказы, кол утказын бадыткап шыңзыдар барымдаалар, фактылар база шыңзыдып бадыт-каттыгган түннели. Кол утказын факт-барымдааларга үндезилеп, шыңзыдып бадыткаар, чылда-гаанын тодарадып, кол утказынга дүүштүр түннел үндүрер.

Кандыг-даа чогаадыг үш кол кезектен тургустунар: кирилде, кол кезээ, түннел. Бадыткаар чүүлү, кол утказы (*Демдек ат-тарының ужур-дузазы*). Маңаа бадыткаар чүүлүнүң болгаш ба-рымдааларның (*демдек аттары кандыг хүлээлге күүседип чоруу-рун чижектер-биле бадыткаар*); барымдааларның, чижектерниң болгаш түннелдин (*шинчилелден үндүрүп келген чүүлү*) аразынга грамматиктиг, дес-дараалашкак сы-рый харылзаа турарын чедип алыр.

Үстүнде чугаалаан чүүлдерни чижектерге бадыткап, үлегерин көргүзерин оралдажып көрейн. Профессор Ш.Ч.Саттың «Төрзэн дылымга йөрээл» деп проза-шүлүүнде *демдек аттарының ужур-дузазы (кол утказы)*.

Тыва дылым — төрзэн ды-лым.

Тыва дылым — төрзэн дылым! Улуг-Хемниң агымы дег күштүг сен. Тываның ак-көк дээри дег арыг сен. Бора-хектин эдери дег өткүт сен. Алдын-сарыг сыгырга-ның ырлаары дег элдептиг сен.

Тыва дылым — төрзэн дылым! Хову, шөлдер дег делгем сен. Тай-га-тандылар дег бедик сен. Кылаң хөлдер дег маажым сен.

Тыва дылым — төрзэн дылым! Оран-делегейниң ойт-сигениниң эмзиг чыды сенде сиңген. Аң-меңниң алгы-кышкызын ол олчаан өттүнүп турар сен.

Тыва дылым — төрзэн дылым! Бо турар өртемчейде өргүн, көвей улустарның хамык дылдарының аразынга хомустуң үнү бооп чаң-гыланып чор. Ырак, чоокта киж-

ырлыг демдээн айтырынга биске демдек аттары дузалаар, оларның дузазы-биле ооң өң-чүзүнүн, дүрзү-хевирин тодарадып алыр бис.

Ындыг болза демдек аттары чүүлдерниң чүгле ылгавырлыг дем-дээн көргүзүп турары ол бе? Чок болбайн канчаар. Ону чүнүң-биле бадыткап болурул? Сөзүглелде чамдык домактарны демдек аттары чокка номчуп көрээлиңер: «Хову, шөлдер дег сен. Тайга-тандылар дег сен. Хөлдер дег сен». Бо-далдар чараш болгаш чиге эвес,

“ Дыл материалынга чогаадыглар — уругларның логиктиг боданышкынын идепкейжидер, сөс курлавырын байыдар, грамматиканың теория материалын-че медеделдиг хамаарылгалыг болурун-га дузалаар, дыл билиглерин сайгарып, хайгаарап, шыңзыдып, түннел көөрүңге өөредир база ол ышкаш харылзаалыг чугааны сайзырадыр мергежилгелерниң бир хевир.

лерниң аразынга мөңгө шагда ыяң-гылыг ырлап чор.

Тыва дылым — төрзэн дылым! Өлчей-кежиктиг дылым сен. Хайы-ралыг дылым сен. Хуулгаазын ды-лым сен. (1999 чылда парлаттын-ганы-биле)

(Кирилде). Бисти долгандыр турар бүгү-ле бойдус, ажил-амы-дыралывыс-биле холбашкан чүүл-дер тускай аттыг болур. Ынчангаш сөс бүрүзү уткалыг болуп, кандыг-бир чүүлдү көргүзүп турар.

Ынчаарга бис кандыг-ла-бир чүүлдү анаа-ла адаптарындан аңгы-да, ооң шынарын, кандыг-бир ыл-гавырлыг демдээн база көөр апаар бис. Ук чүүлдүн шынарын, ылга-

утказы эреңгей, чалгаарааныг. Бо чижекке барымдаалааш, демдек аттары бистиң чугаавысты каас-таар, «эптиг болгаш чымчак, чиге болгаш тода, чидиг болгаш ылап-тыг» болдуруп турар деп түннел болур.

Оон аңгыда «аныяк-өскенниң национал бот-меделериниң мөзү-летинип тургустунарынга ажыг-лаар үнелиг материал болур» шак бо йөрээл-сөзүглелде демдек ат-тары уран чурумалдыг аргаларны тургузуп, чогаалдың дылын бай-лакшыдып турар. «Эмзиг», «ыяңгы-лыг», «өлчей-кежиктиг», «хайыра-лыг», «хуулгаазын» дээн чергелиг демдек аттарының дузазы-биле

НАЙЫРАЛДЫҢ, АЖЫЛ-ИШТИҢ АЧЫЗЫНДА...

Очерк

алгаш, дүңзе таакпыны — ачамга, кечим шайны даайым-күүйүмге бергеш, дыка амырап турганым уттундурбас. Бир дугаар шаңнал ты-выскан башкымның холу ак болган, ооң соондан хей-хей шаңалдарны алган мен». Ол, шынап-ла, ыңдыг, Д.С.Суглай-оол улус өөредилгезиниң тергини, РСФСР-ниң школа-ларының алдарлыг башкызы, Бай-Тайга кожунунун тургустунганындан бээр 70 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг медальдың эдилекчизи. Хүндүлүг бижиктер мырыңай сан-тун чок деп болур.

Институт соонда аныяк башкыны

Чоокта чаа Бай-Тайга кожунунун Кызыл-Даг школазынга алдарлыг чаңгыс чер-чурттуу Х.А. Анчимаа-Токаның адын тывыскан хүнде ол школага баштайгы күш-ажылчы базымын эгелзэн башкыларның бирээзи Д.С.Суглай-оол-биле ужуражып, чугаалажыр аргалыг болдум. Долзаңмаа Салчаковна — мээң бодумнуң база башкым. Ол ам 72 харлыг. Ынчалза-даа башкымны көөрүмге, чиик, сергек хевээр. Тода, өткүт үнүн, топтуг чугаа-домаан дыңнап ора, бодум бодумга ооң биезде өөреникчизи ышкаш кылдыр сагындырып келир чордум.

Тээли суурнуң төвүндө дөрт аал чурттаар бажыңнарның бирээзинде ол чурттал ора. Караа баксыраан-даа бол, чаңчыккан аайы-биле солун-сеткүүл эрттирбейн номчуп ора. Ажылдап эгелзэни Кызыл-Даг школазынга Анчимаа-Токаның адын тывысканынга ол аажок өөрүп, баштайгы күш-ажылчы базымын эгелзэн коллективин кү-зелдин-биле сактып чугаалап орду.

Долзаң Лама Бай-Тайганың Көп-Сөөк сумузуна 1940 чылда Долума биле Лама Салчактарның үш дугаар уруу болуп төрүттүнген. 1947 чылда Тээли ортумак школазының бирги класынче өөренип киргеш, 1957 чылда ону дооскан. Ол школаның ийи дугаар доозукчуларының бирээзи болуп төөгүжө кирген. Кады дооскан чаңгысклассчыларының дугайында (25 киж) башкы чылы-биле сактып чугаалаар.

Школа директору турган Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Комбу Хертек 25 доозукчузун шуптузун почта машиназынга олуртуп алгаш, Чадаанаже халдып бадылкан. Ырак черлерниң школа доозукчуларының институтче кирериниң экзаменнерин ынчан Чадаанага хүлээп турган чүве-дир.

Хертек Дагбывич-биле чоруурга орук эрткени кайын билдинер. Кайгамчык солун башкы-ла бол-гай. Боду кайгамчык талантылыг: хөөмөйлээр, сыгыртыр, каргыраа-лаар, хөгжүм херекселдеринге ойнаар. Чаа Чыл байырлалдарында ол кезээде соок-ирейлээр турган. Гитаразын чүктөп алган келгеш, боду ойнавышаан ырлап, кожа-мыктап, өөреникчилерниң ат-сывын адап турар Соок-Ирейни кым көргөн боор, магадап ханмас турган бис. Сөөлүндө 5-6 класс турган үемде Соок-Ирейни ылап танып кааным уттундурбас: ооң улуг, чараш карактарындан танып каан мен. Хертек Дагбывич эки өөредилгелиг өөреникчилерни хамыктың мурнунче аттарын адааш-ла, чедип үндүрүп турган. Мээң холумдан чедип алгаш, ат, фамилиямны, ачамның адын безин адаптарга, канчал билер Соок-Ирей боор деп элдепсингенимден ону топтап көре берген болбас ийик мен бе, ам-на көргөн, бодувустун-на башкывыс Хертек Дагбывич Комбу! Ооң соонда, харын, Соок-Ирей кайыын, чүден кээп турарын билип каан мен. География эң ынак эртемнериниң бирээзи турган, а башкывыс — Х.Д.Комбу. Ону улус-чону Чараш-Карак Башкы деп адап хүндүлээр турган.

1957 чылдың Тээли школазының доозукчулары директор башкы-зының солун чугаазын, чагыг-сүмезин дыңнап чораш, Чадаанага чеде хонуп келгенин-даа эскербейн барганнар. Оларның аразында Долзаң эмчи мергежил чедип алыр бодалдыг келген. Ынчалза-даа эм-

чиниң дээди эртемни чедип алырда ырак хоорайларга, Саян артынга өөренир, ынчангаш чамдык ада-иелер, төрөл-дөргүлдөр Кызылга дээди эртем чедип алырын сүмелээр турган. Күзөл — күштүг, эмчиге өөренип алыр деп ол бодап чораан. Чадаанага экзаменнерин шупту эки дужааганнар. Ынчалза-даа эмчи мергежил чедип алыры-биле ийи-ле кижини шилип алган болган. Саян артында хоорайның институттарын-дан Тывага келген олуттарның шаа-ындыг деп тайылбырлаан. Чаңгыс-классчыларның аразындан Успун Данчыт биле Куулар Бора эмчи ин-ститудунче шилиттинген аас-кежик-тиглер болган. Артканнары башкы болур салымныг болган. Сөөлүндө барып, шынап-ла, ийи дээди эр-темниг эмчилиг, бир судьялыг, бир почта ажылдакчылыг, бир совхоз директорлуг болганнар, өскелери — шупту башкылар. Оларның аразында ат-сураа алгаан башкылар Адыг-оол Доржуевич, Өшкү-Саар Серенжааевна, Шырап-оол Сонам-ович, Окчаа Салчаковна (чаңгыс партага кады орган эки), Сергей Сарыгович дизе-ле, он беш киж башкы болган. Барыын-Хемчиктин Бижиктиг-Хаяда Долар-оол Хомуш-ку хоочун башкы чаңгысклассчызын адаарга «Шынның» доктаамал бижикчизи-дир деп танып ордум.

Класс башкылап, өөредилге эргелекчи-леп 50 чыл ажылдааш, 70 харлааже кады кошкак уруглар-биле ажылдааш, башкы хүндүлүг дыштанылгаже үнген.

Сергей Сарыгович орус дылга арыг чугаалаарын магадаар бис. Долзаң Салчаковнадан ол башкы канчал арыг орустаар болганын сонуургап айтырдым. «Ол бирги классче Чиңге-Каэтка өөренип кирген. Орус дылының башкызы — Мария Васильевна Дробышевская. Ынчан Чиңге-Каэтка алдын казып турган болгаш, орус геологтар, инженерлер, ажылчынар эмгежок турган. Оларның ажы-төлү-биле кады ойнап, кады өөренип турган болгаш ыңдыг турган боор. Бис орус дылды 2 класстан эгелеп өө-ренип эгелзэн бис.

Бичин Долзаң школага өөрени бээр, авазы чок апарган соонда, ону интернатка чурттадып каан. Өгге Кара-оол дунмазы-биле арт-кан (угбашкылар уруглары) турган. Интернатка база дунмазы-биле келгеш, ол үш харлапкыже чедир кады хойгажып удуп турган. «Бир хүн автобус келгеш, 20 хире бичин уругланы алпарган. Чербиниң уруг-лар бажыңыга баар деп-ле турар. Бистиң аймактан дунмаларым: Ка-ра-оол Достай, Орлана Намчыл, Алдын-оол Севзэн оларны база алгаш барган. Өскүс уруглар-дыр ийин. Бичинлерин — уруглар бажы-ңыга, өөредилге назы чеде бер-геннерин интернатка тургузуп каан дээр чораан» — деп, ам-даа олары чаш хевээр ышкаш, аажы-чаңын чаптап сактып орду.

Эки өөредилгелиг дээш бир ду-гаар алган шаңналын канчал уттур боор. Долзаң Салчаковна мынча дээр: «Эге класска башкым Серич башкы бир дугаар шаңналымны тывыскан — улуг кызыл-шокар аржыыл, дүңзе таакпы, кечим шай чүве. Аржыылды бодумга арттырып

Бай-Тайга кожунунун өөредилге килдизи ону Кызыл-Даг школа-зынче чоруткан. Төрзэн черинге, төрөл чонунун аразынга ажылдаар болгаш, өөрээни-даа аажок. Школа директору, Абаканның педагогика институтун дооскан математик баш-кы Иргит Сайын-оолович Бичелдей ажылга хүлээп алган. Дөрт аал чурт-таар бажыңны ажиткаш, дүлгүрүн хүлээдип берген. Школа интерна-дындан орун-дөжек, стол, сандайны үндүрүп берген. Баштайгы үезинде интернат столоваязындан чемненип турарын чөпшээрзэн. Оттулар ыяш, хөмүр-даш-биле хандырган. Улуг башкылар Евдокия Григорьевна Кулакова, Полина Дмитриевна Сундукова, өөредилге эргелекчизи башкы Таан-оол Попанашович Хер-тек дизе-ле, аңаа чагыг-сүме берип, дуза-деткимче кадар киж-ле хөй. Ачазы удааанда башкы уруунун ча-нынга кээп чурттай берип, от-көзүн отчудуп эгелзенинден аныяк башкы бергедээшкин чокка ажылынче шымыны берген.

Кызыл-Дагга ажылдап тургаш, Кызылдың башкы училищезин доос-кан аныяк башкы Иргит Өлзеевич Суглай-оол-биле өг-бүлө тутканнар. Алды чыл Кызыл-Дагга башкылаан. И.Ө.Суглай-оол Барыын-Хемчикке комсомол райкомунга ажылдап турган арга-дуржулгалыг ажыл-дакчы боорга, удаткан чок ону Бай-Тайганың партия райкомунче депшиткен. Кызыл-Даага — 6 чыл, Тээли школазынга 44 чыл ажыл-даан. Башкыларның комсомол эге организациязының секретарындан эгелзеш, партия эге организаци-язының секретарына чедир деп-шип, класс башкылап, өөредилге эргелекчилеп 50 чыл ажылдааш, 70

харлааже кады кошкак уруглар-биле ажылдааш, хүндүлүг дышта-нылгаже үнге-ле, чаа-ла ийи чыл ажа дүжүп турары бо.

Оолдарының ачазы Иргит Өлзе-вич даргалап, удуртур-баштаар ха-рысалгалыг ажылдарга ажылдап чораан. Райкомга килдис эргелек-чилеп тургаш, сургакчылааш ээп чанып ора, айыыл-халапка тава-рышкаш, амы-тынындан чарылган. Башкы ийи бичин оолдары-биле арткаш, канчаар муңгарлап турганын чугаалап канчаар. Быжыг тура-со-руктуг башкы киж башкаш-ла, муңгарал-деңгерелин өскелерге билдиртпейн, чаш ажы-төлү дээш ажылче улам шымыгып чурттап келген.

Ундарал-муңгаралдан кижини ажыл-иш, эш-өөр, найырал алаак-тырар. Долзаң Салчаковна башкы эш-өөрүнүн, башкы ажылының ачызында ажыг-шүжүгнү шыдажып эрткен. Көдээге бо-ла чалаттырган орус башкылар кээр. Олар-биле холбашкан төөгүлери башкы ам каттырып ора, сактып чугаалаар. Ирина Манузина, Людмила Сермя-гина дээр ийи аныяк коллегалары Тээлиге башкылап чедип кээрге, иелдирзин чурттадып каан. Долзаң Салчаковна өөредилге эргелекчизи турган. Бир катап канчал орлар ирги дээш чеде бээрге, ийи башкы от салып чадап каан, доңуп-дожаан сирилээр чүвөлөр бажың долган көк ышты эжини ажыдып алган, үндүр үрүп-чайган турган. Одун салып, отчудуп бээрге, амырап, куспактажып, өөрүп шаг болганнар ышкажыл. Оон кезек када док-таамал чедип, от салып, ыяш чарып өөреткен. «Дум-чукка тулганда бызаа сугжу» дигири дег, сөөлүндө харын одап өөрени бергеннер-дир. «Долзаң Салчаковна, вы наша мама, без вас нам нельзя!» — дээр турганнар.

Александр, Татьяна Бойколар Бай-Тайгага даштыкы дыл башкы-лап келген. Идеекэйжи, улус-чон-биле эп-чөп тып, чугаалажып билер, дыка-ла онза улус деп, башкы сактып чугаалаар. 1977-1978 чыл-дарда Бойколарның өг-бүлөзи Бай-Тайганың бажынче комсомолдун төрүттүнген хүнүнге тураскаадып, өөреникчилер-биле кады үнүшкүн кылганы школаның төөгүзүндө уттундурбас болушкун болуп арт-кан. Аныяк башкыларга өөредилге эргелекчизи школа дирекциязының өмүнээзинден өөрүп четтиришкени илереткени башкыларны улам хей-аыт киригенин олар сөөлүндө дыка амырап чугаалаар турган.

Республика чергелиг конкурс-тарга киржиң, школазының адын камгалаар дээнде өөредилге эрге-лекчизи баштаан башкылар уйгу-дыжын уттуптарлар. Улусчу педаго-гиканы катап дигизип турар үеде Бай-Тайганың башкылары «Чаңы чараш, чаңчылы чаагай тыва чонум» деп ажылы-биле эртем-практиктиг конференцияга киришкеш, ханы уткалыг, солун, ажыктыг илеткел-дери дээш конкурска бирги черни ээлзэн. Өлчөй Салчаковна Шырап, Екатерина Салчаковна Акша-оол олар-биле тускай автобустуг Өвүр, Ак-Довурак, Сүт-Хөлге чедип, башкы: коллегалары-биле арга-дуржулга солчуп турган үелерин Долзаң Салчаковна дүүн чаа болган дег, бирден бирээ чокка төөгүп, сеткил ханышкын-биле сактып ора. Башкылар ортузунга

кандыг солун хемчеглерни турбааннар дээр. «Чалыг ырылары», «Эң эки ыраажы эки танцор»... Танцы мөөр школа директору турган Иргитович Делег-оол тик болганын сактып ора, «Чеже директорлар-биле давадым дээр, ажылдап үем дургузунда 15 дирек-солушту. Оларның аразы Бараат Иргитовичини эң хү-мен. Кайгамчык биче сет-оюн-баштак, эпиг-чөптүг, киж-биле ажылдап билер башкы назыда кады эдержип келген эжим Полина Шелеевна Сал-кылбас-тутпас ажылы чок, чык ажылгыр-кежээзин ма-турган мен» — деп коллега-магадап, мактап орду. «Бер коллегаларым-биле мен, ол мени черле кагбастар-дыр. О өөрүп чор мен. Марина (ооловна, Антонина Сендаж Алефтина Чылбак-ооловна) болгаш ниитизи-биле Тээ-бир дугаар ортумак школа башкыларынга кичээнгей мөгөөр-дир мен» — деп, мате башкыларынга хоочун чор-нып ора.

Ава киж чааскаан о кижизидип деп чүве — бер-тырыг. Долзаң Салчаковна-рын айтырыгы база шийт-шыдаан. Ооң ийи оглу иелзэ-эртемниг, өг-бүлелиг, ажы-авазының чөлөңгииш, даяж болуп чоруурлар. Союма-гитович, Борбак-оол Иргит Суглай-оолдарны Бай-Тайга-нывас-билбес киж чок. Ава оолдары чонунга хүндүт-ажылдап-чурттап чоруурлар оглу пединститут дооскан, ишти — башкы. Бичини по-никтиг институт дооскан, ишти — эмчи. Борбак-оол-ович оглу-биле — Бай-Тай-ат-сураглыг хоккейжилери, ш-макталы-даа эмгежок. Буяны-эки келиннерни бурган чор-Тожу биле Улуг-Хемден алган келиннери ам езулу-тайгажылар — үлегерлиг болган. Ажы-төл, уйнуктар-сергек өзүп турар.

Доостурган өөреникчилер тураскадып, башкы мындыг о-ларны бижип алган болду:

«Дөртөн чылда доозук-удеп келди»

«Дөгереңер эртем-билиг-четкен си»

«Ажы-төлдүг, алган эшт-ажыл-ишт»

«Аас-кежик бүргей берге-чору силер»

«Араңарда ады-сураа-алгыг бер»

«Артистерим, эмчилерим-башкылар»

«Экономист, журналист, тракторист»

«Эмгежок деп бүзүрелди-санап ор»

Хүндүлүг башкывыс, с-мөгөйбишаан, чоокшулап улуг байырлал — Шагаа у-тур кадыкшылды, аас-кеж-хөй-хөй өөрүшкүнү күзеп, четпес доозукчуларыңарны нээзинден «Шынның» дамчы-изиг байырны чедирип ор-башкы.

Светлана БАЛЧ

Чурукту өг-бүлениң ч-винден алган.

«Иван Ярыгин» маргылдаазы — Олимпиадаже эге базымнар

Январь 24-те Иван Ярыгин аттыг спорт ордузунга хостуг болгаш херээжен хүрештерге 24-кү делегей чергелиг Голден Гран-при «Иван Ярыгин» маргылдаазы ажыттыганының дугайында парлалга конференциязы болуп эрткен. Аңаа Красноярск крайның спорт, туризм, аныяктар херектеринин сайыды Сергей Алексеев база Россия болгаш Грузияның алдарлыг тренери Дмитрий Миндиашвили, база бистиң республикадан Аныяктар херектеринин болгаш спорт яамызының бирги оралакчы сайыды Буян Биче-оол киришкен.

«Красноярск крайга бо мардаа кончук улуг болушкунур. Чаа олимпийжи оюннарже аашкынны эгелеп база бо мардааны бедик шынарлыг эрттинче шупту талазы-биле белет-ажылдары чоруттунган. Кончук деңнелге шылгарааннарга край ырыкчызы болгаш хоорай чагазының даргазы тускай шаңдар тыпсыр. Эрткен чылын ыг шаңналдарга 1-ги чер дээш 1 муң доллар, 2-ги чер дээш — 1 муң доллар, 3-кү чер дээш — 1,5 муң долларны тыпсып тургандай» — деп, Сергей Алексеев билдирген.

Бо маргылдаа культурлуг бол-

деп харыылаан.

2012 чылда ук маргылдаага 17 чурттардан 270 мөгө киришкен болза, бо чылын 21 чурттардан 273 мөгө киржирин демдеглээн. Россия, Украина, Казахстан, Япония, Камерун, Сенегал, Латвия, Монголия, Белоруссия, АКШ, Мадагаскар, Маврикий, Чад, Гвинея-Биссау, Пуэрто-Рико, Иран, Таджикистан, Армения, Китай, Кыргызстан, Италия чурттарының мөгелери киришкен. Оларның аразында Россияның 150 мөгөзи бар. Эрткен чылын бо маргылдаага алдар-аттыг мөгелерден 4 олимпий чемпион, 13 делегей тиилекчилер турган болза, бо чылын олимпий оюннарының 2 тиилекчизи, 3-кү чери элээн 3 мөгө, делегей маргылдааларының 18 тиилекчилери киришкен.

Ынчангаш элээн хөй чурттар 2016 чылда Рио-де-Жанейрога болур олимпий оюннарынче белеткелди моон эгелеп, боттарының аныяк мөгелерин бо маргылдаада хынап эгелээни ол-дур деп, Дмитрий Миндиашвилиниң демдеглээни шын.

Иван Ярыгин аттыг спорт ордузундан хүреш маргылдаазын дорт теле-дамчыдылгага январь 25-тен 27-ге чедир крайга дамчыткан.

Маргылдааның ажыдышкынының мурнунда Иван Ярыгинниң турскаалының мурнунга спортчулар,

Хүреш үезинде.

радылгазынга улуг үлүх-хуузу киригени дээш Азия, Европа чергелиг бүгү делегей федерациязының каттышкан хүреш хевирлеринин төвүн аңаа тургузар деп деткимчени Россияның спорт сайыды Виталий Мутко база Fila-ның президентизи Рафаэль Мортинетти деткип, делегей чергелиг чадага көдүрерин аазаан.

Олимпий оюннарының тиилекчизи Анатолий Белоглазов, Белоруссияның Олимпий комитетинин оралакчы-президентизи Алексей Медведь, РФ-тиң Күрүне Думазының депутаттары Махарбек Хадарцев, Заур Теккиев, делегей чергелиг хүреш федерациязы Fila-ның техниктиг делегаттары Игорь Брель (Белоруссия), Родика Ракиш (Турция), Россияның спортчу хүреш федерациязының президентизи Михаил Мимишвили, спортту деткири-биле Иван Ярыгинниң фондузунун кижигүннеринин президентизи Наталья Ярыгина, чингине директору Анна Ярыгина-Локтева, Россияның спортчу хүреш федерациязының хыналда эргелелинин даргазы Шамиль Невродинов, Американың хостуг хүрештин кол тренери Зик Джоунс, Японияның уруглар хүрежинин кол тренери Шиген Кинасе олар маргылдааның хүндүлүг аалчылары болган.

База бир онза чүүл — олимпийжилерге турскааткан булуңу делгээни. Красноярскиге 2019 чылда универсиадааның кышкы хевирин эрттирери-биле 2 хүн дургузунда деткимче акцияны белеткел компаниязы ол хонуктарда чоруткан.

«Маргылдааның кол сорулгазы — келир олимпиадага киржил болур аныяк мөгелерни шыырак удурланыкчылар аразындан шилип алыры» дээрзин Россияның спортчу хүреш федерациязының оралакчы президентизи база Американың, Японияның, Иранның, Казахстаның, Белоруссияның кол тренерлери бир үн-биле демдеглээннер.

Маргылдааның чуруму езугаар январь 25-те 55 база 74 кил деңзиг эр мөгелер аразында хүреш эгелээн. 55 кил деңзиг 36 мөгелер аразында бистиң мөгелеривис Владимир Салчак, Алим Куулар, Омак Сүрүн, Хүреш-оол Дондук-

оол, Белек-оол Күжүгет хүрешкен. Ол салыгга Артем Ребеков чемпионнаан, Садуна Газафгомедов — ийиги, Базар Жазанов үшкү чери элээн.

Маргылдааның эң солун кезээ тыва мөгелерин киришкен оюннары дээрзи билдингир.

Эр улустун 60 килге 32 кижиги хүрешкен. Бистиң республикадан Аржаан Күжүгет, Чингис Сарыглар

Ам чүгле 60 килге бистиң чоргааралык Олан Сат дээш деткичилер ийи дугаар хүнүнде немежил турдулар. Солун чүүл Олан Сат бодунун чоок төрелдерин тускай чалаан. Бистиң республиканың Аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле яамының сайыдының бирги оралакчызы Буян Биче-оолдун удуртканы төлээлер база шупту спорт школаларының удурткучулары, тренерлери, өөреникчилери арга-дуржулга солчуру-биле чорааны өөрүнчүг. ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Кан-оол Даваа, депутаттар: Өнер Ондар, Шолбан Дандар, Радислав Наважап база чалаткан аалчылар чанынга турдулар. Олан бир дугаар удурланыкчызын ша-даа чедирбейн ойнап аарга, бүдүн зал: «Олан, Олан» деп алгыржып турдулар. Тываның, Красноярскиниң деткичилери сектор аайы-биле бөлүк-бөлүк болган.

Россияның спортчу хүреш федерациязының оралакчы президентизи Андрей Силецкий, ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Кан-оол Даваа олар мөгелерге шаңналдарны тывыскаан. Красноярск крайның губернатору Лев Кузнецов бодунун аазаан белээн 350 муң рубльди Олан Сатка чоргаарал-биле тывысты.

Бистиң биле Россияның спортчу хүреш эвилелинин хыналда кезинин даргазы Шамиль Невродинов арга-дуржулгазын солчуп чугаалашкан. Баштай биске Артаа Сынааның аарааш хүрешлээнин хомулдап чугаалады. Сөөлүнде уруглар хүрежин «Центр Азия» турниринге каттай эрттирерин сүмеледи. Оон бистиң республикага «Центр Азия» турниринге келирин дамчытты.

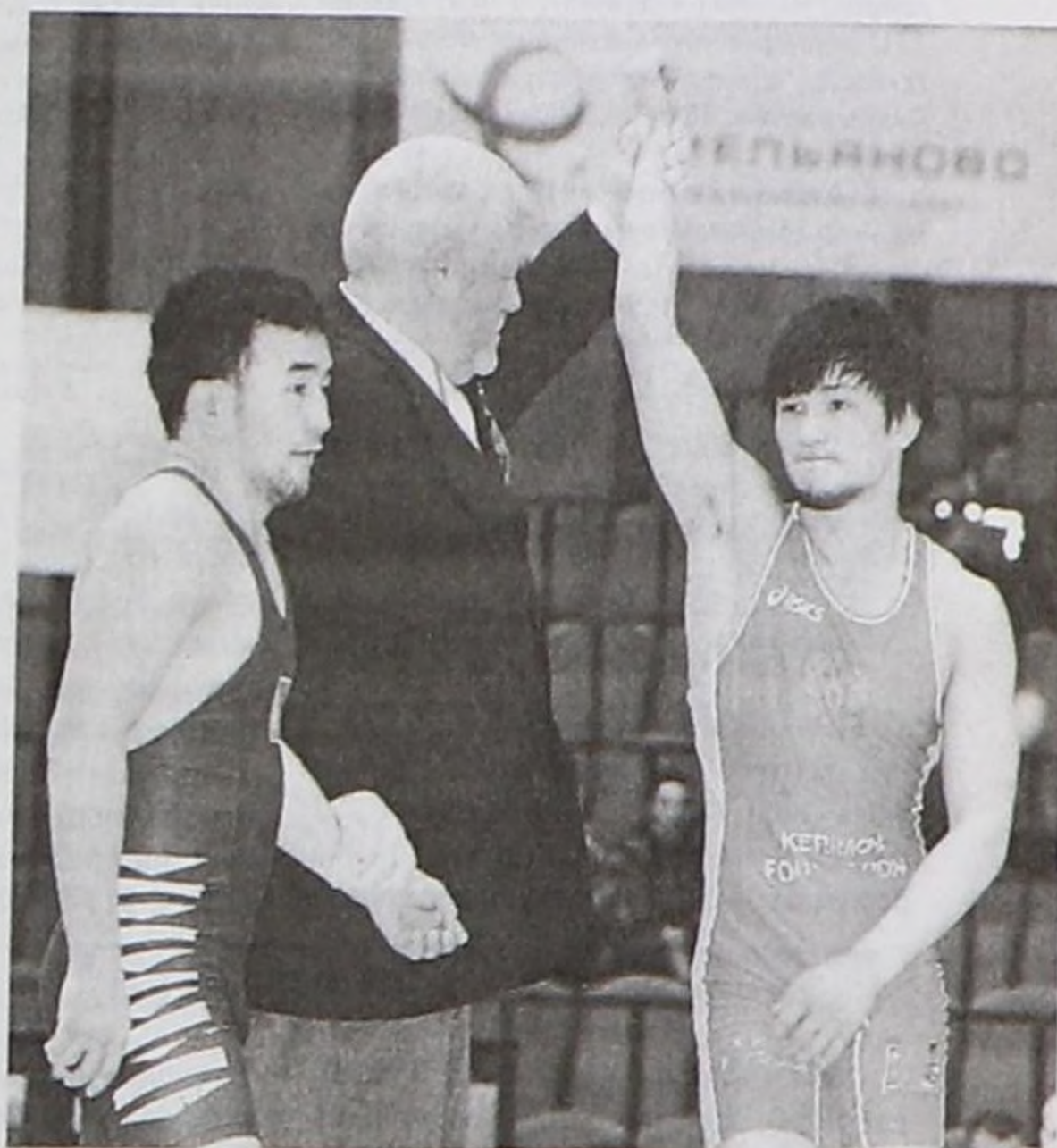

Красноярск крайның губернатору Л.Кузнецов 350 муң рубльдиң сертификатын Олан Сатка тывыскаан.

портчу бедик деңнелче шил-деп, Дмитрий Миндиашвили демдеглээн. Сибирьже даштыкы ернин хөйү-биле кээп турар чылдагааны — мында улуг школаның ажыттыганы. Конференция мурнунда АКШ-тың тренери Пол Кибаше, Зик Джоунс «Бистер бээр хүрежиринге ий алыр дээш келгеш, оон билип алган бис» — дээш, енгенин илереткеннер. Бо ий маргылдааны эрткеш, ий оюннарының дыка хөй чилири үнгенин билдир бис. Красноярск крайның мөгелерге кандыг бүзүрелди салып силер деп айтырарга ол Европаның ийи дакпыр чиззи Олан Сат база Анзор, студентилер аразында чемпион Юрий Беленов, Артаас Санаа, Кирилл Готов-оол элээн аныяк уруглар

тренерлер болгаш өске-даа аалчылар хөйү-биле чыылган. Чыылган хөй спортчуларның аразында ийи дакпыр олимпий оюннарының тиилекчизи Иван Ярыгинниң өөнүн ишти Наталья Ярыгина, уруу Анна болгаш Россияның спортчу хүреш федерациязының президентизи Михаил Мамишвили, күүседикчи директору Георгий Брюсов, Красноярск крайның депутаттары бар. Олар сактышкын кылып, боодал чечектерни салган.

Маргылдааның ажыдышкынында Красноярск крайның губернатору Лев Кузнецов база Россияның спортчу хүрештер федерациязының президентизи Михаил Мамишвили бүгү спортчуларга байыр чедиргеш, олимпий оюннарынга белеткел эгелээнин сагындырган. Оон аңгыда Д.Г. Миндиашвили аттыг хүреш академиязын делегейниң хүреш сайзы-

Арыг тиилелге — Олан Сатка.

база Олан Сат хүрешкен. Аржаан Күжүгет бирги салыгга үш дугаар чер алган шыырак япон мөгө Моривури Такатсукиге аштырды. Чингис Сарыглар япон мөгөге таварышкан. Бир дугаар салыгга япон мөгө бир санны алгаш, мурнаан. Ийиги салыгга сан чок доозулган. Япон мөгө бодунун шарын (жеребьевка хевирлиг) уштуп, буттан алырга, Чингис алыспайн, будун ушта тепкеш, улаштыр халдааш, бир санны алгаш, тиилээн. Ийиги салыг соонда сан бир-бир кылдыр төнгөн. Үшкү салыг эгелээн. Мөгелер бот-боттарындан сезингеш, чүнү-даа кылып шыдавадылар.

Бистер хоочун мөгелер Кемерово өөренип турар Менги Мортуй-оол, Белек-оол Күжүгет, Владимир Салчакка ужуражып, арга-сүмени кадып, чагыгларны кылдывис.

2013 чылда Россияның бирги чери дээш маргылдаа Красноярск хоорайга болур деп чарлаан. Аңаа бистиң мөгелеривиске күш-шыдал, угаан-медерел талазы-биле белеткенирин күзедивис.

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

Кызыл — Красноярск — Кызыл

Чуруктарны www.kraysport.ru-дан алган.

ИВАНЫҢ 10 СПОРТЧУЗУ КИК-БОКСИНГИГЕ СИБИРЬНИҢ ЧЕМПИОНУ БОЛГАН

ШЫН
http://shyn.ru

Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының талазы-биле күрүне комитеди

1. Ниити шөлү 0,6 га арга-арыг участогун рекреационнуг ажил-чорудулгазынга 49 чыл хуусаалыг арендаарының керээзлерин чарар эргени садар талазы-биле «Каа-Хем лесничествозу» күрүнениң казна албан черинин арга-арыгны ажыглаарының параметрлеринге дүүштүр 2013 чылдың апрель 15-те №1-ар/2013ч. аукционну эрттирерин дыңнадып тур.

1. Садыглаашкынның хевирин: аас-биле садыглаашкын хевирлиг аукцион.

2. Аукционнун организакчызы: Тыва

Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының талазы-биле күрүне комитеди.

Адреси: 667011, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «б», кабинет 131, арга-арыг ажил-агыйының болгаш арга-арыгны тарып олуртурунун килдизи.

Телефон: 8(394-22) 6-19-18, факс: 6-11-94, E-mail: qk117@nxt.ru.

3. Аукционнун салыы: рекреационнуг ажил-чорудулганы боттандыраары-биле арга-арыг участогун арендаар керээзи чарар эргени дараазында аукцион единицалары-биле садары:

А/е №	Арга-арыг участогун кадастр дугаары, арга-арыг реестринде учедунун дугаары	Турар чери	Аңгылап берген кварталдың №	Шөлү (га)	Ажыг-лаары чөлшээрэн хевир болгаш хуусаа-зы	Аук-нга кирген чүүл-дүн эге өртээ (чылда аренда төлөвиринин эге хемчээли) рубль-биле	До-лааның түнү (руб) 100 хуу
1.	17:04:08050 01:136	Каа-Хем Сизим	177/1	0,6	Рекреационнуг ажил-чорудулганы боттандыраары 49 чыл	9503,87	9503,87

арга-арыг участогунга кызыгаарлаашкын тургуспас, ону ажыглаарынга хуусаа айыт-тынмас.

4. Аукционга киржиринин чагыын хүлээп алыр чери, эгелээри болгаш доостур хуусаазы:

аукционга киржиринин чагыын 2013 чылдың февраль 28-тен 2013 чылдың март 25-ке чедир дараазында адреске ажил хүннеринде болгаш ажил шагында (8.00—17.00 шак тус чериниң үези) хүлээп алыр: 667011, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «б», кабинет 131, арга-арыг ажил-агыйының болгаш арга-арыгны тарып олуртурунун килдизи. Долааны төлээниң фактызын бадыткап турар документи (төлөвир поручениезин) бодунга ал алыр.

5. Аукционну эрттирер чери болгаш ай-хүнү: 667011, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «б», кабинет 131, арга-арыг ажил-агыйының болгаш арга-арыгны тарып олуртурунун килдизи. 2013 чылдың апрель 15-те 14.00 шакта (тус чериниң шагы-биле)

6. Албан-езуунун сайтызы: аукцион дугайында документилен Интернет четкизинде «www.gov.tuva.ru.» деп сайтыда кириген.

7. Аукционнун базымы — аукционга

саткан чүүлдүн эге өртээниң (чылда аренда төлөвиринин эге хемчээлиниң) 5 хуузу.

8. Аренда керээзин чарарының хуусааы: арга-арыг участогун арендаарының керээзин арга-арыг аукционнун түнелдери-биле РФ-тин Арга-арыг кодекзинде көрдүнгөн хуусааларда чарар.

9. Долаа дугайында медээлер болгаш ону төлээринин чурumu: аукционга киржи-биле 2013 чылдың март 25-ке чедир аукцион единицанын эге өртээниң 100 хуузу хемчээлдиг долаа акшаны аукцион организакчызының дараазында агар санынче төлөвир поручениезин езуугаар шилчидери-биле боттандыраар:

Получатель: УФК по Республике Тыва (Госкомлес РТ л/с 05122009940)

ИНН 1701046164; КПП 170101001, Р/с 40302810800002000002 ГРКЦ НБ Респ. Тыва Банка России г. Кызыла, БИК 049304001, «Төлөвириниң ады» черге «№6-ар/2013 ч. аукционга киржилге дээш долаа төлөвири» деп айтыр

10. Аукционга киржиринин дугайында долу медээлерни аукционнун организакчызындан 8 (394 22) 6-19-18 деп телефондан билип ал болур силер, харылзажыр кижиле — Татьяна Михайловна Ананына.

САДЫП ТУР

Чаагайжыды туткан дөрт өрээлдиг бажыңны садып тур мен.

Харылзажыр телефону: 8-923-385-71-75.

КҮШ ЧОК ДЕП САНААР

Бай-Тайга кожууннун Тээли суурунун ортумаа школазының 1989 чылдың июнь айда Орлан Дайынчиевич ДОЛААНГА тывыскаан аттестаттын читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

ЧАЛАП ТУР

Ниитилел-политиктиг «Шын» солуну тарадыр тарадыкчыларны болгаш бөлүктөп садар садыгжыларны хүлээп ап тур бис. Тыва Республиканың Күрүнениң автономнуг албан чери «Шын» солуннун редакциязының реклама-коммерция килдизинге кээр.

Адреси: Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, бажың 100, 2-ги каът, каб.№5. Телефоннар: 8-923-552-0589, 8-913-348-8588.

ДЫҢНАДЫГ

2001 чылдың декабрь 26 № 1132ВХ-1 «Муниципалдыг албанның албан-дужаалдары болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанның албан-дужаалдарының хамааржылгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 2-ги статьязының 2-ги пунктузун, 3-кү статьязының 2-ги пунктузун, 4-кү статьязының 2-ги пунктузун, 5-ки статьяның 1—10 пунктуларын, 6-гы статьяның 1—11 пунктуларын, 7-ги статьяның 2-5 пунктуларын, 8-ки статьяның 1-3 пунктуларын, 9-ку статьяның 1-ги пунктузун, 10-гу статьяның 1—6 пунктуларын Федералдыг хоойлужудулгага удурланышкак болгаш судтун шийтиринин хоойлу езуугаар күштүг апарган хүнден күш чок деп санаар.

Быжыг кадыкшылды күзеп, дараазында одуругларны бараалгаттывыс.

Мугур харны харлап турар
Оглууска, акывыска
Эң-не чырык сеткил-биле
Экин-ле күзеп тур бис.
Баскан будун ушкан чүг дег
Чиик адак хевээр-дир сен.
Башкарып каап, долгал орда

Шийтирлиг чолаачы сен.
Ажыл-ишчи, кежээ болган
Оглууска, акывыска
Өөрүшкү, кежик-чолду,
Өндүр чырык чуртталганы
Күзеп ор бис, бүдөр болзун!
Ада-иези, дуңма

Бай-Тайганың Кара-Хөлде чаңгысклассчым С.С. КУЖУГЕТКЕ юбилейи
рыштыр оюн-баштак изиг байыр.

ИСТЕПАН ЭЖИМГЕ

Алаш хемниң авазы боор
Кара-Хөлге кадыргылап,
Аныяктар өөрүм-биле
Аажок-ла хөглеп чордум.
Эдер-хааржак холдан сайыбас,
Элдеп-эзин хөгжүмчүвүс
Стал оглу чолаачыдан
Ынчан бир-ле айтырган мен.
«Эрги шагның төөгүзүн
Эптей сөглеп, чаңнап орап,
Хөглүг-баштак, овузуннуг
Көрүксээрим оол кайдал?»
«Ынча диве, өршээ, дадай,
Ында-бирээ дыңнап кааптар.
Суурга ол орап эвес,
Сураа, харын, тайгада-ла...»
Салымывыс ыңдыг болган,
Чаңгыс черге душпас болган.
Чылгычы эр Истепанга
Чылдар өттүр чер душпаан мен.

Кайы-бир шагда сонугаан деп
Каткан-хуураан билирил ол.
Дамдын-оолдун уруу-биле
Таалап чурттап чоруур дижик.
Алдан харлаан байырында
Ам-на барып чедер бодап,
Алдын сөстөр кожуп, дилеп,
Аймап, дүүрөп орамым бо.
Сагыжында ам-даа хевээр
Сактып чоруур деп кым билир д
Классчызы эжи кээрге,
Кым-даа бол өөрүүр-ле ыйнаан.
Ажы-төлү аал сынмас,
Ак баштыг Истепаным
Ажык чагаам бөгүн номчааш,
Амыраар-даа чадавас.
Серот оглу Истепан,
Сеткилимде хевээр сен.
Аяк шайны аартап ора,
Ам-на таптыг хөөрежишем.

С. СА

ДААЙЫМ АЛЕКСЕЙ ЛЮНДУ
САЛЧАКТЫҢ АДЫНГА ТУРАСКАА

Көвей кижээ акы, даайы болуп чораан
Хөөкүй-ле даайывыс канчап бардың?
Чедер чериң ыңдыг дүрген кыйгырты
бе?
Четтикпээн дег арай эрте айтаныптың.
Ожуктуң үш дажы ышкаш оолдарыңны,
Орлан-шоова чечек ышкаш чараш кызың
Кара чаштан кады чурттаан күүйүвүстү,
Кайгал-шоова уйнукартың каггаш
чорттуң.
Аажы-чаңың чызык-хөглүг,
Ажыл-ишке кызымаккай даайывыс сен.
Дугуй-биле эрткен оруун шөөр болза,
Делегейни каш-даа катап дескинген сен.
Көктүг-шыктыг Көп-Сөөгейде
Көк баштыг угба-честен аалыңга
Сарыг дыттыг Чадаананы бадырып бээр

Чараш үнүң дыңналбаска хомуда
Даайым Ак-Сай ам-даа дириг чо
6
Дангаар эртен, орай дүн-даа дээ
Эргинимни артап келир даайым
Ээн-биле дөмей апар бергезин,
Ам бо хүнде сактырымга чонуң-
Аваң чурту Алажыңны өрү-куду
Машинаның хөөмейинге таалавы
Мага хандыр хөөрөп-даа чораан
Аарыг-ажык эвес болза, кыраан
Аравыска хөй-ле чылда чурттаар
Төрелдерин, эжиң-өөрүн, ажы-тө
Дөгеревис сеткилинде дириг чор
Валентина СА
Бай-Тайга кожуун, Кызыл-Да

Тыва Республиканың Юстиция херектеринин талазы-биле яамызы Тыва
публиканың Улуг Хуралының (парламентизинин) депутады Буян Анато
Биче-оолга оон адазы

Анатолий Васильевич
БИЧЕ-ООЛДУҢ

элекке мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалды илередип тур

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак ававыс, угбавыс Вера Курзун-ооловна МОНГУШТУ орну
рынга чедирген моральдыг болгаш материалдыг дузаы дээш кооператив хе
ниитилелиниң хоорай кооператив садыының болгаш Сукпак ортумаа школа
коллективтеринге, шупту төрелдеривиске, эш-өөрүвүске, чаңгысклассчылар
четтиргенивисти илереттивис.

Уруглары, төрөлү

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республика-
ның Информатизация болгаш харыл-
заа яамызы.
Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редак-
тор—2-01-35, хүлээп алышкын өрээли — 2-30-69, редак-
торнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз—2-18-10,
культура, өөрөдиге, көдээ ажил-агый килдизи — 2-03-
88, чагаа — 2-17-09, реклама килдизи — 2-17-09, очулга
— 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.
Тираж 8230. Чагыр 12. Номерни парлалгаже дужаа-
ганы: график езуугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263 Корр.сч.сч. № 3010181050000000
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг ком-
кациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның
Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың дек
3-те бүрүткээн. Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068 Индекс 1
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Крав-
1).
Солунда парлаттыг мате риалдарның авторларының бодалдары
цияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары бо
өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыла